

BELÂGAT İLMİNDE İKİ İFADE BİÇİMİ: İTNÂB-İCÂZ (I)

-Kur'ân Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-

Ar. Gör. Ömer KARA*

Giriş: İtnâb ve İcâz'ın Belâgat İlmindeki Yeri

İtnâb- icâz konusuna girmeden önce Kur'ân'ın konumuzla bağlantılı olarak bir çerçevesinin çizilmesi ve onun bu manada “ne olduğu” ve “nerede durduğu” konusunun aydınlatılması gerekmektedir.

Kur'ân, vahiy geleneğinin en son halkasını teşkil eden bir kitaptır(*el-yevme ekmeltü leküm dineküm*).¹ Bu kitap, Hz. Peygamber'e vahyedildiği zamandan kıyametin kopmasına kadar geçerli olan(ve *men yebteği ğayre 'l-İslâmi dinen felen yukbele minhü...*)²; renk, ırk ve dil ayrımı olmadan tüm insanlığa hitap eden bir kitaptır (*Ve mâ erselnâke illâ kâffeten li'n-nâs...*)³ Kur'ân, evrenseldir. Ancak dil itibariyle Arapça; ilk muhatapları ise Araplardır. Tüm zaman ve mekanlara hitap etmektedir.

Hz. Peygamber'in son nebî ve resûl olması, ayrıca vurgulanır. (*Hâteme'n-nebiyyîn*)⁴. Diğer taraftan, Kur'ân'daki Peygamberimizden

* Y.Y.Ü., İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı.

¹ Mâide, 5/3: (*Bu gün sizin için dininizi tamamladım.*)

² Âl-i İmrân, 3/85: (*kim İslâmdan başka bir din ararsa, o din ondan kabul edilme-yecek...*)

³ Sebe, 34/28: (*Ya Muhammed, seni bütün insanlara gönderdik.*)

⁴ Ahzâb, 33/40: (*Nebilerin somuncusu*)

önce gönderilen peygamberlerle ilgili ibareler gözden geçirildiğinde, o peygamberlerin bölgesel olduğu ve belli bir kesimi ilgilendirdiği hemen göze çarpacaktır. (*Ve le-kad erselnâ nûhen ilâ kavmihi...*⁵, *Ve le-kad erselnâ ilâ Semûde ehâhum sâlihen...*⁶, *Ve le-kad erselnâ min kablike rûsülen ilâ kavmihim...*⁷) Halbuki Hz. Peygamberin gönderildiği muhatapları ya insanlar (*Ve erselnâke li'n-nâsi resûlen*⁸) ya âlemler (*Ve mâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*⁹) olarak belirlenmektedir. Müsteşrikler, “en-nâs”ı “Mekke ehli veya Araplar” şeklinde anlasalar da onların bu yanlış anlayışlarını çürütmek için Yüce Allah, “tüm insanlar” diyerek bir başka âyette son noktayı koymaktadır. (*Ve mâ erselnâke illâ kâffeten li'n-nâs...*¹⁰). Bütün bu özellikler, Kur’ân’ın evrensel bir mesaj olduğunun en önemli kanıtlarıdır.

Bunun yanı sıra, Kur’ân, kendisini “*Arap lisanı ile indirilmiş*¹¹ *Arapça bir Kur’ân*”¹² olarak tanımlamaktadır. Diğer taraftan, Kur’ân’ın bir dilsel metin olduğunu kendisi için kullandığı “kavl”¹³, hadis¹⁴, kelâm¹⁵, tilavet¹⁶, kırâat¹⁷, kasas¹⁸ ifadeleri açıkça ortaya koymaktadır.

⁵ Ankebût, 29/14: (*Nuh'u kavmine gönderdik.*)

⁶ Neml, 27/45: (*Semud'a kardeşleri Salih'i gönderdik.*)

⁷ Rûm, 30/47: (*Senden önce resulleri kendi kavimlerine gönderdik.*)

⁸ Nisâ, 4/79: (*Seni insanlara resûl olarak gönderdik.*)

⁹ Enbiyâ, 21/107: (*Seni âlemlere ancak rahmet olasın diye gönderdik.*)

¹⁰ Sebe, 34/28: (*Seni bütün insanlara gönderdik.*)

¹¹ Nahl, 16/103; Şu'arâ, 26/195, Ahkâf, 46/13: (*Lisânen arabîyyen.*)

¹² Kur’ân’ın Arapça olarak *tenzili-inzali* hakkında bkz. Yûsuf, 12/2; Ra'd, 13/37; Nahl, 16/102-3; Tâhâ, 20/113; Şu'arâ, 26/192-5; Zümer, 39/28; Arapça olarak *vahyi* hakkında bkz. Şûrâ, 42/7; Arapça *kılınması(ca'l)* hakkında bkz. Fussilet, 41/44; Zuhruf, 43/3. Ayrıca bkz. Fussilet, 41/3; Şûrâ, 42/7; Zuhruf, 43/3: (*Kur'ânen arabîyyen.*)

¹³ *Kavl* kökünden Kur’ân’ın söz olduğuna işaret eden âyetler için bkz. Mü'minûn, 23/68; Zümer, 39/18 (*ehsene'l-kavl ve ehsene'l-hadis* ifadesini hatırlatmak gerekmektedir.); Hâkka, 69/40 (*elçinin kavli-Cebraîl*); Tekvîr, 81/19-20 (*elçinin sözü-Cebraîl*); Müzzemmil, 73/5 (*ağır söz-kavlen sekkîlen*); Tarık, 86; 13. Kur’ân’ın ‘kavl’ olduğuna, başkalarının sözü olmadığını ifade ederek yapılan vurgular için bkz. Hâkka, 69/41 (*Şâ'ir sözü değil*), Hâkka, 69/42 (*kahin sözü değil*); Müddessir, 74/25 (*beşer sözü değil*); Tekvîr, 81/25 (*şeytanın sözü değil*).

¹⁴ Zümer, 39/23 “*Allah, sözün en güzelini ... bir kitap halinde indirdi.*” Kur’ân’ın ‘söz-hadis’ olduğunu ifade eden diğer âyetler için bkz. Yûsuf, 12/111; Tûr, 52/33-34; Necm, 53/59; Vakıa, 56/81; Câsiye, 45/6 (dolaylı anlatım).

¹⁵ Bakara, 2/75 “*...Allah'ın sözünü (kelâm) işitirlerdi de düşünüp akıl erdirdikten sonra bile bile onu değiştirirlerdi.*”; Tevbe, 9/6 “*Ve eğer müşriklerden biri güvence isteyip yanına gelmek isterse onu yanına al ki, Allah'ın sözünü (kelâm) işitsin...*”.

Bilindiği gibi, Arapça önceleri şifâhen nakledilen ve edebiyat sahasında son derece mesafe kaydetmiş bir dildi. Bu şifâhî dilin belâgat ve fesâhat açısından en üstün olduğu bir dönemde aynı dille Kur'ân nazil olmuş, o günün Arap dil dahilerine "benzerini getirmekle meydan okumasına" rağmen hiç bir karşılık alamamış; ebediyen de karşılık veremeyeceklerini ilan etmiştir.¹⁹ Yazının ilk nüveleri Kur'ân'ın nüzulünden biraz önceki dönemlere rastlasa da şifâhen bilinen bu dilin dilbilgisi kuralları, yazım şekilleri, noktalaması sonradan konulmuş, Arap dili ve edebiyatı böylece oluşmuş ve daha sonra geliştirilmişti. Dilin yazıya geçirilmesi ve yazı şeklinin mükemmelleşmesi, dilbilgisi (sarf-nahiv-belâgat) kurallarının konulması da Kur'ân'ın yazıya geçirilmesiyle paralel gelişme göstermiştir.²⁰ Ancak Kur'ân'ın indiği dönemin, konuşma dili olarak (şiiir ve mükaleme) Arapça'nın en mükemmel devri olduğu Arap tarihçileri tarafından müsellemlenilen bir konudur. O dönemde şah eser durumunda şiiir örnekleri (muallaka'lar vb.) verildiği de aynı şekilde Arapça'nın tarihinde dikkat çekilen husûslardandır. Arap dilinin gelişimi, Kur'ân'lâ beraber olmuştur: Buna da tarih, şahittir.

Evrrenselliği, dilinin Arapça; muhataplarının ise sadece Araplar değil, tüm insanlar olması ve yaşanan hayatın bir düzenleyicisi konumunda olması gibi özellikler, Kur'ân'ın anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Kur'ân'ın anlaşılmasında ise Arapça'nın fonksiyonu tartışılmaz bir konuma sahiptir. Eğer Kur'ân Arapça bir Kur'ân ise bu durumda anlaşılması, yorumlanması, tefsir edilebilmesi için de gerek kelimelerin iştikakı(sarf), gerek gramer (nahiv), gerekse dilin anlam, söyleniş ve süsleniş biçimlerinin (belâgat/me'ânî, beyân, bedî') bilinmesi, Araplar; özellikle de bu dilin yabancıları durumunda olanlar için bir

¹⁶ Bakara, 2/252; Âl-i İmrân, 3/58, 108; Kasas, 28/3; Câsiye, 45/6.

¹⁷ Kıyâme, 75/18; A'lâ, 87/6.

¹⁸ Nisâ, 4/164; A'râf, 7/101; Hüd, 11/120; Yûsuf, 12/3; Nahl, 16/118; Kehf, 18/13; Tâhâ, 20/99; Gâfir, 40/78.

¹⁹ Tâhâddî âyetleri için bkz. Bakara, 2/23; Yûnus, 10/38; Hüd, 11/13; İsrâ, 17/88 (*bi mislih/ bi aşri süverin min mislih/ bi sûretin min mislih*).

²⁰ Arap dilinin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile ilgili olarak bkz. Meriç, Rıfki Melul, "İslâm Yazısının Menşei ve İntişârı", (Derl.: Cüneyt Emiroğlu, Derleme: İslâm Yazısına Dair), Sebül Yayını, İstanbul, 1971, s. 101; Hamidullah, Muhammed, "Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitâbet Sanatı", çev. Yûsuf Ziyâ Kavâkçı, İslâm Medenîyeti, İstanbul, 1972, s. 2-3; Aktan, Ali, "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 6, Ocak-1988, s.61-67.

zorunluluktur. Ancak tek ve son unsur değildir; başka unsurlar daha ileri anlamlar için gereklidir.

Biz bu çalışmamızda Arap dilinin bütününün değil de sadece Belâgat'ın bir konusu olan "îcâz ve itnâb"ın Kur'an metnin anlaşılmasındaki rolünü tespitiye çalışacağız. Eğer îcâz ve itnâb Arap dilinde de geçerli iki ifade biçimi; Kur'an da Arapça bir metin ise bu, iki konunun bir yerde kesiştiği anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile Kur'an metninin Arapça olması hasebiyle Arap dilinin belâgî yönlerinden biri olan "îcâz itnâb" konusu, direkt olarak Kur'an'ı ilgilendirmektedir.

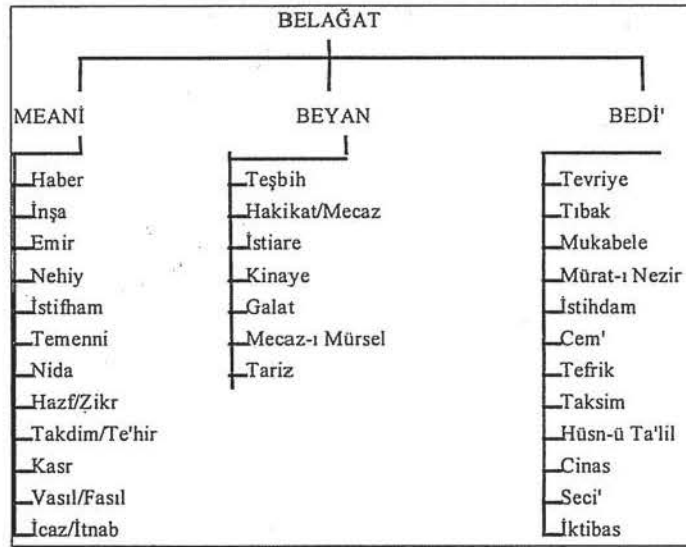
Söz konusu konuların teorik kısmını, belâgat ilmiyle temellendirip Ulûmu'l-Kur'an isimli eserlerde işlenişini ve tefsîrlerde uygulamasını aynı potada eriterek Kur'an metninin anlaşılmasındaki fonksiyonlarını ve işlevlerini tayin etmeye gayret edeceğiz.

Bir ilim dalı olarak *belâgat* şöyle tarif edilmektedir: *Me'ânî*, *beyân* ve *bedî'* ilimlerini içine alan; kelâmın en güzel söylenmesi için kelime, kelâm ve mütekellim ile ilgili prensipler va'zeden bilim dalıdır.²¹ Bu bağlamda *me'ânî*, lafzın ve kelâmın muktezâya uygunluğunu ve kelâmın sahih olarak söylenmesini sağlar; *beyân*, muktezâya uygun kelâmı açıklama biçimlerini verir; *bedî'* ise muktezâya uygun söylenmiş ve açıklanmış kelâmı süsleme prensiplerini öğretir.²²

²¹ Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, *el-Belâgatü'l-Arabiyye: Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ*, Dımeşk, 1996, s. 129-130; Tabâne, Bedevî, *Mu'cemu'l-Belâgati'l-Arabiyye*, Beyrut, 1997, s. 87-8; Akkâvî, İnâm Fevval, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâga*, Beyrut, 1996, s. 269.

²² *Me'ânî*, *beyân* ve *bedî'* ilimlerinin tarifleri ve muhtevası için bkz. Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, tah. Ali Muhammed el-Becevi, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1952, s. 267; Cürcânî, Abdülkâhir, *Esrâru'l-Belâga*, tah. Helmut Ritter, İstanbul, 1954, s. 20, 369; Cürcânî, Abdülkâhir, *Delâilü'l-İcâz*, tah. Muhammed Reşit Rıza, Kahire, 1952, s. 35; Sekkâkî, Ebû Yakub Yûsuf b. Ebîbekr, *Miftâhu'l-Ulûm*, Kahire, 1937, s. 77; Bedruddin b. Malik, *el-Misbâh fi İlmî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Kahire, 1341, s. 75; Rummânî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa, *en-Nüket fi İcâzi'l-Kur'an*, Kahire, ts., s. 98; Kayravânî, İbn Reşîk, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi*, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Kahire, 1955, s. 1/254; Kazvîni, Hatîb Celâluddin, *el-İzâh*, Kahire, ts., s. 12, 334; Kazvîni, Hatîb Celâluddin, *Telhîs*, İstanbul, ts., s. 11-12; Taftazânî, Sa'duddin, *Muhtasaru'l-Me'ânî*, İstanbul, 1974, s. 26-7; Taftazânî, Saduddin, *el-Mutavval ale't-Talhîs*, (taşbaskı), ys., ts., s. 29-31; Tabâne, *Mu'cem*, s. 69, 88-9; 100, 458; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 269; Matlûb, Ahmed, *Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belâgiyye ve Tatavvurihâ*, Lübnan, 1996, s. 631-2; 222-4; 236-8.

Şematik olarak verdiğimiz bu üç kısımla belâgatın ²³ tasnifine dikkat edilirse üzerinde durduğumuz konu, *me'ânî* ilminin bir konusudur ki lafız-mana ilişkisine göre kelâmın düzenlenmesinden bahseder. Bir anlamda meramı muktezâ-i hâle göre ifade etmede kelime seçimini konu edinen iki ifade biçimidir. Birisi, az kelime ile veya kelime(lerin) hafız ile çok anlam ifade etmeği amaçlayan *îcâz*, diğeri de kelime veya cümlelerin çoğaltılması sûretiyle anlamı ifade etmeği amaçlayan *itmâb*tır. Bu ikisi (*îcâz-itnâb*) arasında ise lafız ve mana eşit olarak muradın ortaya konması anlamına gelen *müsâvât* yer almaktadır.

Arap dilcileri, belîğ bir kelâmın/metnin; anlatılmak istenen şeyin, kısa olarak anlatılması gereken yerde sözü kısa tutması ve vecîz bir ifade ile anlatması; anlatılmak istenen şeyin genişçe anlatılması gereken yerde ise sözü uzatması ve kelâmı yeterince uzun tutmasını, belâgat açısından kıymetli bir kelâm/eser olduğunun kriteri olarak

²³ Şemayı genel başlıklar halinde verdik. Ayrıntılar için bkz. Hâşimî, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Beyrut ts., s. 3-421; Bilgegil, Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, Ankara, 1980, s. 19-362; el-Cârim, Ali-Emin Mustafa, *el-Belâgatü'l-Vâzıha*, İstanbul, 1984, s. 5-157.

kabul etmektedirler. Örneğin, Ebû Hilâl Askerî 'her tür kelâmda îcâz ve itnâba ihtiyaç duyulur. Her birinin yeri vardır. Yerine göre îcâza; yerine göre de itnâba ihtiyaç vardır. Eğer bağlamın gerektirdiği ifade tarzı kullanılmaz; îcâz makamında itnâb; itnâb makamında îcâz kullanılırsa, hata edilmiş olur' demektedir.²⁴

Bazı belâgat alimleri, îcâz ile itnâbı, belâgat ile özdeşleştirmişlerdir. Örneğin 'belâgat, acziyetsiz îcâz ve hatasız itnâbtır.' diyenler olmuştur. Halil b. Ahmed ise "kelâm, anlaşılmaq için uzatılır(itnâb); ezberlenmek için de kısaltılır(îcâz)" demektedir.²⁵

Mutavval sahibi, Sekkâkî'nin îcâz ve itnâb meselesinin göreceli bir mesele olduğunu; bir kelâmda îcâz ve itnâbın bulunmasının net sınırlarının bulunmadığını; dolayısıyla kelâmda itnâb ve îcâzın tespitinin kolay bir hadise olmadığını; her kelâmı "bu îcâzdır veya itnâbtır." şeklinde netleştirmenin zor olduğunu ve bu işi ancak ehl-i örfün bileceğini ifade ettiğinin altını çizmektedir.²⁶

A- Müsâvât, Îcâz ve İtnâb'ın Belâgat İlmindeki ve Kur'ân İlimlerindeki Teorik Alanı ve Kur'ân'daki Pratiği

Bu üç ifade biçiminin belâgat ilmi ve Kur'ân ilimleri ile teorik bölümünü oluştururken pratik anlamda Kur'ân'dan örneklerine müracaat edeceğiz. Çalışmanın sınırlarını zorlamamak için klasik ve modern Arap metinlerini ve şiirlerini ihmal edeceğiz.

1) Müsâvât (Lafız-Mana Eşitliği)

Müsâvât, *muradın manaya eşit lafızlarla ifade edilmesidir*. Başka bir ifade ile müsâvât, *lafzın manaya müsavi olması, ne eksik ne de fazla olmasıdır*. Bu, bir anlamda îcâz ile itnâbın tam ortasıdır. Müsâvâtta ölçü, belâgat mertebesine ulaşmayan ve anlamanın zirvesine erişmeyen insanların ortalamasının örfüdür. Kelâmda aslolan müsâvât olup bunun kriteri ise kelâma eklemé yapıldığında fazlalığın sırtması veya eksiltme söz konusu olduğunda ise anlamın bozulmasıdır. Müsâvât, genel olarak bilimsel metin, kanun maddesi, devletlerarası ant-

²⁴ Askerî, *Sinâ'ateyn*, s. 190; Akkâvî, *Mu'cem*, 159; Matlûb, *Belâgat*, s. 133.

²⁵ Akkâvî, *Mu'cem*, s. 159.

²⁶ Sekkâkî, *Miftâh*, s. 133; Taftazânî, *Mutavval*, s. 256; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 254; Matlûb, *Belâgat*, s. 616.

laşma metni, resmî gazete yazı ve kararları, hukukî metinlerde kullanılmaktadır. Müsâvâta uygun bir kelâmı söyleyebilecek kimsenin "fitrî bir meleke, geniş bir lügat birikimi, güzel kelime seçme kudreti ve üslup hakimiyeti" gibi özelliklere sahip olmasını gerekli gören belâgat alimleri bulunduğu gibi müsâvâtı, icâzın bir kısmı sayanlar ve hatta (Suyûtî gibi) bu tür kelâmın -âvâmın kullanımı olduğunu ileri sürerek- Kur'ân'da çok az bulunduğunu söyleyen şahıslar bile mevcuttur.²⁷ Ancak bu noktada -tıpkı müsâvât gibi- ortaya yolu tutarak bir uçta icâz, diğer bir uçta itnâb var ise ortada bir müsâvâtın var olduğunu kabul etmek gerektiği kanaatindeyiz. Nitekim Sekkâkî, müsâvâtı, icâz ve itnâbı belirleyen ölçü olarak görmekte ve onu 'mütearifü'l-evsat' şeklinde isimlendirmektedir.²⁸ Tıpkı icâz ve itnâbda olduğu gibi, müsâvât türü kelâm da, fesâhat ve belâgat nitelemesine tabi olduğu müddetçe makbuldür. "Li külli makamın mekal/ Her ortamın ayrı bir kelâmı vardır." ifadesi, müsâvâta verilen yaygın örneklerden birisidir.²⁹

²⁷ Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1948, I/93; Müberred, Ebû'l-Abbas, *el-Kâmil*, tah. Zeki Mübarek, Kahire, 1936, I/42; Kudâme b. Cafer, *Nakdu's-Şi'r*, tah. Kemal Mustafa, Kahire, 1963, s. 171; Askerî, *Snâ'ateyn*, s. 179; Bakillânî, Ebûbekir Muhammed b. Tib, *İcâzü'l-Kur'ân*, Kahire, ts., s. 135; Kayravânî, 'Umde, I/250; Kelâ'î, Muhammed b. Abdülğafur, *İhkâmü Sanâ'ati'l-Kelâm*, tah. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Beyrut, 1966, s. 89; Hafâcî, İbn Sinân, *Sırru'l-Fesâhe*, tah. Abdülmüteal es-Sa'îdî, Kahire, 1953, s. 243; Bağdâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Haydar, *Kânûnu'l-Belağiyye*, (Muhammed Kürd Ali'nin Resâilü'l-Bülağa'sı içinde), Kahire, 1954, s. 416, 440; İbn Ebi'l-İsbâ', el-Mısri, *Tahrîru't-Tahbîr fî Sanâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İcâzi'l-Kur'ân*, tah. Hafni Muhammed Şeref, Kahire, 1383, s. 197; İbn Ebi'l-İsbâ', *Bedî'u'l-Kur'ân*, tah. Hafni Muhammed Şeref, Kahire, 1957, s. 79; Sekkâkî, *Miftâh*, s. 133; İbn Kayyim, *el-Cevziyye, el-Fevâidu'l-Müşevvak ilâ Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân*, Kahire, 1327, s. 178; Hemevî, Ebûbekir Ali b. Hucce, *Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb*, Kahire, 1304, s. 449; Medenî, Ali Sadruddin b. Masum, *Envâru'r-Rabî' fî Envâ'i'l-Bedî'*, tah. Şakir Hadi Şükr, Necef, 1953, VI/314, 317; Üsâme b. Munkiz, *el-Bedî' fî Nakdi's-Şi'r*, tah. Ahmed Ahmed Bedevî, Hamid Abdülmecid, Kahire, 1960, s. 154; Halebî, Necmüdin Ahmed b. İsmail, *Cevherü'l-Kenz*, tah. Muhammed Zağlul Sellâm, İskenderiye, ts., s. 200; Merrâkuşî, İbnu'l-Binâ Abdulvahid b. Ali, *er-Ravzu'l-Menî' fî San'ati'l-Bedî'*, tah. Rıdvan b. Şakrun, Mağrib, 1985, s. 83, 87, 164; Kazvîni, *Telhîs*, s. 91; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 254-5; Taftazânî, *Mutavval*, s. 256-7; Suyûtî, Celâluddin, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 1987, II/808; Meydânî, *Belâgat*, II/20-1; Tabâne, *Mu'cem*, s. 290; Matlûb, *Mu'cem*, s. 616-8.

²⁸ Sekkâkî, *Miftâh*, s. 133.

²⁹ Örnekler için bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/808; Meydânî, *Belâgat*, II/20-25.

2) İtnâb(Sözün Etraflıca İfade Edilişi)

İtnâb, kelâmın fasîh zevatın mutad olarak murat ettikleri manayı elde etmek için kullandıkları kelime veya cümlelerin üzerine bir faydadan ötürü ekleme yapılmak sûretiyle ifade edilmesidir; daha öz bir ifade ile belağî bir faydadan ve nükteden ötürü çok lafızla muradin ortaya konmasıdır.³⁰ İtnâb'ın tarifindeki "*li faidetin*" kaydı önemlidir. Çünkü itnâb, bu kayıtlı sözün çok kelimeyle ifade edilmesini anlatan "*ishâb*" (verbiage/ laf kalabalığı), "*haşv*" (pleonasm/şişirme) ve "*tadvîl*" (prolongation/sözü gereksiz uzatma)den ayrılmaktadır. Çünkü "*ishâb*", *sözün rasgele uzatılması*; "*tadvîl*" *herhangi bir fayda gözetilmeksizin lüzumsuz yere sözün uzatılması*; "*haşv*" ise *bir fayda gözetilmeksizin lüzumsuz yere sözün şişirilmesi*dir. Tadvîl ile haşvin müşterek noktası, faydaya binaen yapılmamaları; aralarındaki fark ise tadvilde zâid lafız tayin edilemez iken haşvde zâidin tayin edilebilmesidir. İtnâbta ise muhakkak gözetilen bir fayda söz konusudur. Bu özelliği ile diğerlerinden ayrılır.³¹

³⁰ Müberred, *Kâmil*, I/27; Askerî, *Sınâ'ateyn*, s. 190; Sekkâkî, *Miftâh*, s. 133; İbn Esîr, *Ziyâüddin Nasrullah b. Muhammed, el-Meselü's-Sâir fî Edebi'l-Kâtib ve's-Şâ'ir*, Kahire, 1939, II/128, 156; Şan'ânî, Abbas b. Ali b. Ebî Ömer, *er-Risâletü'l-Ascediye fî'l-Me'ânî'l-Müeyyidiyye*, tah. Abdülmecid Şerefi, Libya-Tunus, 1976, s. 99; Tenûhî, Muhammed b. Muhammed, *el-Aksâ'l-Karîb fî İlmi'l-Beyân*, Kahire, 1327, s. 70; Halebî, *Cevher*, s. 256; Alevî, Yahya b. Hamza, *et-Tirâzu'l-Mütezzamin li Esrâri'l-Belâğa ve Ulûmu Hakaiki'l-İ'câz*, Kahire, 1914, s. II/229; III/318; İbn Kayyim, *Fevâid*, s. 106; Sübki, Bahâuddin, *'Arûsu'l-Efrâh fî Şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, Kahire, 1937, III/160; Kazvîni, *Telhîs*, s. 91; Taftazânî, *Mutavval*, s. 256; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 255; Suyûtî, Celâluddîn, *Mu'taraku'l-Akran fî İ'câzi'l-Kur'ân*, tah. Ali Muhammed Becavi, Kahire, 1973, I/294; Suyûtî, Celâluddîn, *Şerhu Ukûdu'l-Cem'ân fî İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân*, Kahire, 1939, s. 97; Meydânî, *Belâgat*, II/60; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 159-60; Tabâne, *Mu'cem*, s. 388-9; Matlûb, *Belâgat*, s. 132-4.

³¹ "*İshâb*", "*tadvîl*" ve "*haşv*" kavramları ve itnâb ile farkları hakkında bkz. Câhîz, *Beyân*, I/99, 201; Kayravânî, *Umde*, II/69; Merzubânî, *el-Muvaşşah*, tah. Ali Muhammed el-Becâvî, Kahire, 1965, s. 365; Hâtemî, Ebû Ali, Muhammed b. Hasan, *Hilyetu'l-Muhâdara fî Sınâ'ati's-Şi'r*, tah. Ca'fer Kettânî, Bağdad, 1979, I/190; Askerî, *Sınâ'ateyn*, s. 48; Hafâoî, *Sırr*, s. 170, 257; Cürçânî, *Esrâr*, s. 19; İbn Ebî İsbâ', *Bedî'*, s. 59; Üsâme, *Bedî'*, s. 142; Vatvât, Reşudüddîn Muhammed Ömerî, *Hedâiku's-Sihr fî Dekâiku's-Şi'r*, Kahire, 1945, s. 151-3; İbn Esîr, *Mesel*, II/74, 129, 156, 183; İbn Esîr, Ziyâüddin, *el-Câmi'u'l-Beyân fî Sınâ'ati'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr*, tah. Mustafa Cevad, Cemil Said, Bağdad, 1956, s. 118; İbn Esîr, Ziyâüddin, *Kifâyetü't-Tâlib fî Nakdi Kelâmi's-Şâ'ir ve'l-Kâtib*, tah. Nuri Hemûdî el-Kaysî, Hâtim Salih Zamin, Hilâl Nacî, Musul, 1982, s. 203; Alevî, *Tirâz*, II/167; Merrâkuşî, *Ravz*, s. 87; Şan'ânî, *Risâle*, s. 99; Rummânî, *Nuket*, s. 72-3; Alevî, Muzaffer b. Fadl, *Nazratü'l-İğrîz fî Nasrati'l-Karîz*, tah. Nüha Arif Hasan, Dimeşk, 1976, s. 180; Kelâ'î, *İhkâm*, s. 89-90;

İbn Esîr, itnâbın zıtları ve benzerleri arasındaki farkları şöyle ifade etmektedir: “İtnâb, bir faydadan ötürü lafzın manadan fazla olmasıdır. Bu tarifile “tadvîl”den ayrılır. Çünkü tadvîl, lafzın manaya bir yarar gözetilmeksizin fazlalaştırılmasıdır. “Tekrîr”, lafzın manaya bir kaç defa delaletidir. Tekrîr, hem bir faydaya binaen hem de fayda gözetilmeksizin yapılabilir ki birinci kısmı itnâbın bir kısmıdır. Bu durumda bir faydaya binaen gelen her tekrîr, itnâbtır; fakat her itnâb, bir faydayı binaen gelen tekrîr değildir. Faydasız yapılan tekrîr ise, tadvîl’in bir kısmıdır. Bu da şöyle formüle edilebilir: Faydasız gelen her tekrîr, tadvîldir; fakat her tadvîl, faydasız gelen tekrîr değildir. İtnâb ile tadvîl şöyle ayırt etmektedir: Manalara delalet eden lafızların ziyâdeleri hafzedildiğinde, mana bozulmuyor ve ziyâdenin atılmasıyla gözetilen fayda yok olmuyorsa bu tadvîl; yok eğer mana bozuluyor ve fayda da yok oluyorsa bu da “itnâb”dır.”³²

İbn Esîr, itnâbı genel olarak iki kısma ayırmaktadır: Bir cümlede veya cümlelerde yapılan itnâb. Cümlelerle yapılan itnâbı dört kısma ayırmaktadır: a) Zikredilen bir cümlede girift bir çok anlamın bulunmasıdır. Yalnız hiç bir mananın diğeri ile ilişkisi yoktur. b) Nefy ve ispat: Bir şeyin önce olumsuz, sonra da olumlu olarak zikredilmesidir. “Lâ yeste'zinûke'llezîne yû'minûne...innemâ yeste'zi-nükellezîne...”³³ âyetinde olduğu gibi. c) Bir mananın ziyâdeye ihtiyaç duyulmaksızın tam olarak zikredilmesi; sonra teşbîh yoluyla örneklendirilmesi. d) Mananın tüm maksat ve gayeleri tamamen kapsayacak şekilde zikredilmesi.³⁴

İtnâbı farklı şekillerde tasnif edenler de olmuştur. Ancak bu tasniflerin hepsi incelendiğinde itnâb, kelime(isim, fiil, harf) ve cümlelerin çoğaltılmasından ibaret olduğu görülecektir. Buradan itnâbın genel olarak iki kısma ayrıldığını çıkarabiliriz: Cümlelerin çoğaltılmasıyla yapılan itnâb (*itnâb bi'l-bast*) ve kelimelerin çoğaltılmasıyla yapılan itnâb (*itnâb bi'z-ziyâde*). Bu iki çeşidiyle itnâbı ele alalım.

Kazvîni, *İzâh*, s. 177-178; Kazvîni, *Telhîs*, s. 91-92; Taftazânî, *Mutavval*, s. 258-9; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 257-8; Cârîm, *Belâgat*, s. 250; Hâşimî, *Cevâhir*, 226-7; Meydânî, *Belâgat*, II/60-1; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 160, 145-6; 397-8; 541-543; Tabâne, *Mu'cem*, s. 173, 388-9; 395-6; Matlûb, *Belâgat*, s. 121-22, 377, 466-8.

³² İbn Esîr, *Mesel*, II/128.

³³ Tevbe, 9/44-5 (*Allah'a ve ahiret gününe inananlar... senden izin istemezler... Ancak Allah'a ve ahiret gününe inanmayanlar ... senden izin isterler.*)

³⁴ İbn Esîr, *Mesel*, II/127.

2.1. İtnâb Çeşitleri

A) İtnâb bi'l-Bast (Cümlelerin Çoğaltılmasıyla Yapılan İtnâb)

Bu tür itnâb, bir faydaya binaen ya cümlelerin aynen tekrâr edilmesi sûretiyle ya da önceki cümlede ikinci cümlelerin anlamını çağrıştırmakla beraber başka cümle(ler)in sarf edilmesi sûretiyle yapılmaktadır.³⁵ Kur'ân'da bir faydadandan ötürü cümlelerin çoğaltılması sûretiyle itnâb örneklerine çokça rastlanır. Bir-iki örnek verelim.³⁶

a) "*Ellezîne yahmilûne'l-arşa ve men havlehû yüsebbihûne bi hamdi rabbihim ve yû'minûne bihi*"³⁷ âyetinde "*Ve yû'minûne bihi*" kısmı itnâbtır. Çünkü arşı taşıyan meleklerin mümin oldukları zaten bellidir. Burada tekrâr zikredilmesinin sebebi, îmâna teşvik etmek ve îmânın şerefini izhar etmektir.³⁸ Beydâvî bu âyeti tefsîr ederken "*meleklerin mümin olduklarının bildirilmesinin îmânın fazileti ve büyüklüğünü ifade ettiğini*" söyleyerek bu ifadenin "itnâb" olduğunu ima etmektedir.³⁹ Zamahşerî ise tefsîrinde "*ve yû'minûne*" bölümü için "*Arşı taşıyan melekler ve tüm melekler Allah'a îmân etmiş olmasına rağmen bu ifadenin faydası nedir?*" diye sorarsan şeklinde "itnâb"ı ima eder mahiyetteki sorusuna "*Bu ifade, îmânın faziletini ve şerefini ortaya koymak ve ona teşvik etmek içindir.*" şeklinde cevap verir.⁴⁰ Sâbûnî de bu bölümü açıklamak için Zamahşerî'nin yukarıdaki ifadelerini vermeyi yeterli görmektedir.⁴¹

b) "*Ve veylun li'l-müşrikîn ellezîne lâ yû'tûne'z-zekâte*"⁴² âyetinde ise "*ellezîne lâ yû'tûne'z-zekâte*" bölümünde itnâb vardır. Çünkü

³⁵ Suyûtî, *İtkân*, II/841-2; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/333; Meydânî, *Belâgat*, II/62; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 166; Matlûb, *Belâgat*, s. 137.

³⁶ Cümlelerin çoğaltılmasıyla yapılan itnâb örnekleri için bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/841-2; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/333; Meydânî, *Belâgat*, II/62-4; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 166; Matlûb, *Belâgat*, s. 137.

³⁷ Ğafir, 40/7. (*Arş'ı taşıyanlar ve onun çevresinde bulunanlar, Rabblerini överek tesbih ederler, O'na inanırlar.*)

³⁸ Suyûtî, *İtkân*, II/842; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/333; Meydânî, *Belâgat*, II/63; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 166; Matlûb, *Belâgat*, s. 137.

³⁹ Beydâvî, Kadi Nasiruddin, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, Beyrut, 1988, II/336.

⁴⁰ Zamahşerî, Muhammed b. Ömer, *Keşşâf an Hakâiki Uyûni't-Tenzil ve'l-Akâvil*, Beyrut, 1977,

⁴¹ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, İstanbul, ys., III/94.

⁴² Fussilet, 41/6-7 (*Ortak koşanların vay haline! Onlar ki zekat vermezler...*)

zekatı müminler verir. Burada müşriklerin zekat vermemekle niteleyerek itnâb yapılmasının sebebi, müminleri zekat vermeye teşvik etmek, zekat vermemenin müşrik özelliği olduğunu ifade ederek onları zekat vermemekten sakındırmaktır.⁴³ Nitekim Neseî de tefsîrinde "*Zekat vermenin müşrikler nispet edilmesinde, müminlere zekat vermeleri için bir ta'riz, vermemelerine karşılık şiddetli bir tehdit vardır.*"⁴⁴ demek sûretiyle âyetteki bu ibarenin itnâb olduğuna işaret etmektedir.

B- İtnâb bi'z-Ziyâde (Kelime/ İsim-Fiil-Harf Ziyâdesiyle Yapılan İtnâb)⁴⁵

Bu tür itnâb, kelâmda bir faydadan ötürü isim, fiil ve harf unsurlarından biri veya birkaçının artırılması sûretiyle yapılan itnâbtır.⁴⁶ Bunun çok çeşidi mevcuttur: Te'kîd edatlarıyla, zâid kelimelerle, te'kîd-i sinâ'î ile, izâh ba'del iphâm(tefsîr), bedel, sıfat, atf-ı beyân, hâl-i müekkeke, atıf, zamir yerine isim getirmek, îgâl/im'ân, tezyîl, tard ve aks, tekâmîl/ihtirâs, tetmîm, istiskâ, i'tirâz, ta'lîl, tevşî' yoluyla yapılan itnâb. Bunları özetle vermeğe çalışalım.

1) Zâid Kelimeler ile Yapılan İtnâb

Zâid, bir faydaya ve nükteye binaen cümleye ilave edilen kelimeye verilen isimdir. Zâidin en önemli özelliği, kelimenin cümleden atılmasıyla cümlenin manasının bozulmaması; sadece zâidle elde edilmek istenen nüktenin yok olmasıdır. Zâidin en önemli gayesi, te'kîd ve takviye görevini üstlenmesidir. Zâid, üç çeşittir: Zâid harfler, zâid fiiller, zâid isimler. İşte cümlede bu zâid harf, fiil ve isimlerle itnâb yapılmaktadır. Bu tür itnâbta harfler zâidliği birinci sırayı alır; bunu fiillerin ziyâdesi takip eder, ismin zâidliği ise yok denecek kadar azdır.⁴⁷

⁴³ Suyûtî, *İtkân*, II/842; Meydânî, *Belâgat*, II/64;

⁴⁴ Neseî, *Ebû'l-Berekât, Medâriku't-Tenzîl*, ys., ts., II/88.

⁴⁵ En güzel tasnifi ve doyurucu bilgiyi Suyûtî vermiştir. Bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/845-48.

⁴⁶ Suyûtî, *İtkân*, II/841-2; Meydânî, *Belâgat*, II/64-5; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 172-3.

⁴⁷ Ziyâde ve zâidin kullanımları hakkında geniş bilgi için bkz. Sibeveyh, *Ebû Bişr Amr b. Osman, Kitâbu Sibeveyh*, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1966, II/26; İbn Ebî İsbâ', *Bedî'*, s. 305; Alevî, *Nazra*, s. 428; İbn Kayyim, *Fevâid*, s. 106; İbn Esîr, *Mesel*, II/60; İbn Esîr, *Câmi'*, s. 193; Merrâkuşî, *Ravz*, s. 163; Tabâne, *Mu'cem*, s. 271-2; Matlûb, *Belâgat*, s. 500-1.

a) Zâid Harflerle Yapılan İtnâb ⁴⁸

Cümlelerde kullanılan zâid harflerin bazıları şunlardır: *En, iz, iza, ila, em, ba, fa, fi, kaf, lam, lâ, ma, min, vav*. Zâid harflerle yapılan itnâb, mananın sağlamlaştırmasını amaçlar. İbn Cinnî, bunu şöyle ifadelendirir: “*Arap kelâmında ziyâde olarak zikredilen her harf, cümlenin bir kere tekrarı mesabesindedir.*” ⁴⁹

Bu harflerin bazılarının zâid olarak geçtiği âyetlerden birkaç örnek sunalım: “*Efelâ tubsirûne em ene hayrun*” ⁵⁰ âyetindeki “em” kelimesi zâiddir. Âyetin takdiri şöyledir: “*Efelâ tubsirûne ene hayrun.*” ⁵¹ “*Ve lemmâ en câ’et rüsülünâ lûtan*” ⁵² âyetindeki “en” kelimesi, zâiddir. “En” kelimesi, genelde vakit bildiren “lemma”dan sonra zâid olarak gelmektedir. Âyetin takdiri, bu durumda “*Ve lemmâ câ’et rüsülünâ lûtan*” şeklinde olur. ⁵³ Beydâvî, âyetteki “en”in iki fiili te’kîd eden sıla harfi olduğunu söylemektedir. ⁵⁴ Neseî de aynı ifadeleri tekrârlamaktadır. ⁵⁵ “Be” harfi cerri de zâid olarak çeşitli şekillerde gelir. Örneğin “*Ve kefâ billahi şehîden.*” ⁵⁶ âyetinde fail konumunda olan ‘Allah’ kelimesinin başındaki “be” harfi cerri, zâiddir. Be'nin zâid olması, burada olduğu gibi failde; ve mef’ûlde, mübtedada, leysenin isminde, menfi haberde ve te’kîdde sıkça rastlanan bir olaydır. ⁵⁷

Başka bir örnek kasem fiili olan “uksimu”nun başına gelen “lâ” harfidir. Kur’ân’da sekiz yerde geçen bu kasem fiilinden ⁵⁸ önce gelen “lâ” edatı zâiddir. Arabın kelâmında bu kullanım yaygındır. ⁵⁹ Sâbûnî, buradaki “lâ” edatının kasemi te’kîd için geldiğini; Arabın kelâmında kasemden önce kelâmı te’kîd için “lâ”nın ziyâdesinin meşhur olduğu-

⁴⁸ Zerkeşî, Bedruddin, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, ys., ts., III/75-90; Suyûtî, *İtkân*, II/845; I/461-574; Meydânî, *Belâgat*, II/106-109.

⁴⁹ Suyûtî, *İtkân*, II/843.

⁵⁰ Zuhuf, 43/51-52.

⁵¹ Suyûtî, *İtkân*, I/485.

⁵² Ankebût, 29/33.

⁵³ Suyûtî, *İtkân*, I/493.

⁵⁴ Beydâvî, *Envâr*, II/209.

⁵⁵ Neseî, *Medârik*, II/206-207.

⁵⁶ Nisâ, 4/79.

⁵⁷ Suyûtî, *İtkân*, I/504.

⁵⁸ Vâkı’a, 56/75; Hâkka, 69/38; Me’âric, 70/40; Kıyâme, 75/1, 2; Tekvîr, 81/15; İnşikâk, 84/16; Beled, 90/1.

⁵⁹ Suyûtî, *İtkân*, I/545.

nu söylemektedir.⁶⁰ Bütün zâid harfler için örnekler bulunmakla beraber bunlarla yetiniyoruz.⁶¹

Yukarıdaki zâid harflere ilaveten te'kîd edatları da bu bağlamda değerlendirilmektedir. Te'kîd edatları şunlardır: “*İnne, enne, lam-ı ibtida, kasem, elâ, emâ, hâ*(tenbih edatı), *keenne, lakinne, leyte, lâ'alle, zamir-şan, zamir-i fasl, emma, kad, sin, sevfe, te'kîd nunları, lam-ı tebrîe, len, lemma*” gibi te'kîd edatlarıyla yapılan itnâbtır. Kelâm'ın te'kîd edatlarıyla pekiştirilmesi, muhatap münkir ve mütereddit olduğunda kullanılır. Te'kîd'in şiddeti ise inkârın kuvveti ve zayıflığı ile orantılı olarak değişir. Bu itnâbın faydası, muhataba etkili olacağı oranda ifadenin pekiştirilmesidir.⁶²

Arapça'da te'kîd edatları, çok sayıdadır ve büyük işlevleri söz konusudur. Bu fonksiyonel özelliğinden dolayı, Arap dilinde konuya son derece ehemmiyet verilir. Bu sadece dilbilim ile sınırlı değildir; örneğin Usul-u Fıkıh'ta ‘me‘âni‘l-hurûf’ başlığı buna ayrılır ve üzerinde uzunca durulur.⁶³ Ulûmu‘l-Kur‘ân’da da durum pek farklı değildir.⁶⁴ Bu bağlamda örneğin ‘*li-enne*’ ifadesinde; inne, cümlelerin iki kere; lam ise bir kere tekrarını ifade etmektedir. Böylece bunun dahil olduğu cümle, üç kere tekrar etmiş gibi te'kîdli olur.

Te'kîd harfleriyle yapılan itnâbın güzel bir örneği, Yasin sûresinin “*innâ ileyküm mürselûn... Kâlû rabbunâ ya'lemu innâ ileyküm le*

⁶⁰ Sâbûnî, *Safvet*, III/484. Bu “Lâ” hakkında farklı te'viller olmasına rağmen müfessirler ve dilciler arasında yaygın olan görüş, lâ'nın ziyâde olmasıdır. (Bkz. Kılıç, Sadık, *Yemin Olsun ki -Aksâmu'l-Kur'ân*, İstanbul, 1996, s. 29-32.)

⁶¹ Diğer zâidlerden atıf vavı için “*ve tellehü li'l-cebîn ve nadeynahü* / Saffât, 37/103-4”, (Suyûtî, *İtkân*, I/572); nun-u te'kit için “*le yescüenne veleyekünen* / Yûsuf, 12/32” (Suyûtî, *İtkân*, I/565-6); min harfi cerri için “*Vema teskutu min verekatın illa ya'lemuha* / En'âm, 6/59” (Suyûtî, *İtkân*, I/564); “Ma” harfi için “*innema ilahün vahidün* / En'âm, 6/19” (Suyûtî, *İtkân*, I/559); “Enne'nin haberinde gelen Lam-ı zâide” için “*illa ennehüm le yekülune't-ta'ame* / Furkân, 25/20” (Suyûtî, *İtkân*, I/543); “lam harfi” için “*fe'aalün li-ma yürüd* / Hud, 11/107” (Suyûtî, *İtkân*, I/542); Kaf harfi için “*Leyse ke mislihi şeyün* / Şûrâ, 42/11” (Suyûtî, *İtkân*, I/531); “Fe” harfi için “*Belillahe fe'büd* / Zümer, 39/66” (Suyûtî, *İtkân*, 528); “Min” harfi cerri için “*Hel min halikin ğayrellah* / Fâtır 35/3” (Meydânî, *Belâgat*, II/106).

⁶² Suyûtî, *İtkân*, II/842-3.

⁶³ Bkz. Serahsî, Muhammed b. Ahmed, *Usulü's-Serahsî*, Beyrut, ts., I/200-234; İbn Melek, Abdüllatif, *Şerhu'l-Menâr*, İstanbul, ts. s. 131-164; Tavile, Abdülvehhab Abdüsselam, *Eserü'l-Luġa fî İhtilâfi'l-Müctehidîn*, ys., ts., s. 209-285;

⁶⁴ Bkz. Suyûtî, *İtkân*, I/461-574.

*mürselûn.*⁶⁵ âyetleridir. Birinci cümlede inkârın derecesine göre cümle “inne ve isim cümlesi”yle te’kîd edilmiştir. İkinci cümlede ise inkârın şiddetine binaen “kasem, inne, lam ve cümleyi ismiyye” ile cümle te’kit edilmiştir.⁶⁶ Nitekim Sâbûnî ve Suyûtî, buradaki itnâba “lamın te’kîd olduğunu” söyleyerek işaret etmişlerdir.⁶⁷

b) Zâid Fiillerle Yapılan İtnâb

Genelde “kane” ve kardeşleri “*esbaha, emsa...*” zâid fiil olarak kullanılmaktadır. Örneğin “*Keyfe nükellimu men kâne fi'l-mehdi sabiyyen.*”⁶⁸ ve “*Vemâ ilmî bimâ kânû ya'lemûn*”⁶⁹ âyetlerindeki “kane” zâid bir fiildir.⁷⁰ Beydâvî, âyette geçen “kane” için bir kaç vecih sunar. Bunlardan ilki, “kane” fiilinin zâid olmasıdır.⁷¹

c) Zâid İsimlerle Yapılan İtnâb

Bu tür itnâb yok denemek kadar azdır. Hatta çoğu nahivciler, ismin zâid olmayacağını savunurlar. Buna da genelde şu âyet örnek verilir: “*Fe in âmenû bi misli mâ âmentüm bih.*”⁷² Buradaki “misli” kelimesi, zâid olarak kabul edilmektedir. Nitekim Beydâvî de buradaki “misli”nin zâid olduğunu söylemektedir.⁷³ Celâleyn de aynı görüştedir.⁷⁴

2) Te’kîd-i Sinâ’î ile Yapılan İtnâb

Te’kîd, tabi olduğu kelimeyi mecâz ve hata ihtimalini bertaraf etmek için kuvvetlendirmek amacıyla kullanılan kelime veya kelâma verilen isimdir. Te’kîd genel itibariyle iki kısma ayrılmaktadır: Te’kîd-i lafzî ve te’kîd-i manevî. Te’kîd-i lafzî, lafzın ve cümlenin tekrarıyla meydana gelir. Te’kîd-i manevî ise te’kîd edatları ve lafızlarıyla yapılır. Te’kîd yapılmasını gerektiren bir takım sebepler mevcuttur: Muhatabın inkâr durumu, şek ve tereddüt içinde olma durumu, mecâz vehmini defetme durumu ve ifâdeyi kuvvetlendirme ve pekiş-

⁶⁵ Yâsîn, 36/14, 16 (...Biz size gönderilen elçileriz... Dediler ki Biz, kesinlikle size gönderilen elçileriz.)

⁶⁶ Suyûtî, *İtkân*, II/843; Meydânî, *Belâgat*, II/112.

⁶⁷ Suyûtî, *İtkân*, II/843; Sâbûnî, *Safvet*, III/9.

⁶⁸ Meryem, 19/29 (...Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?)

⁶⁹ Şu'arâ, 26/112 (Ben onların yaptıklarını bilmem.)

⁷⁰ Suyûtî, *İtkân*, I/534.

⁷¹ Beydâvî, *Envâr*, II/30.

⁷² Bakara, 2/137 (Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa...)

⁷³ Beydâvî, *Envâr*, II/90.

⁷⁴ Suyûtî, Celâleddin-Mahallî, Celâleddin, *Tefsîru Celâleyn*, Beyrut, 1990, s. 21.

tirmeyi gerektirecek her hangi bir durum; korkutma, teşvik etme. Yapılış amacı, ifadenin pekiştirilmesi ve sağlamlaştırılması; inkârın ve şüphenin bertaraf edilmesi; hata ve vehimlerin giderilmesidir.⁷⁵ “Te’kîd-i sinâ’î”, dört kısım olarak da değerlendirilip bunlarla itnâb yapılmaktadır:

a) Te’kîd-i Manevî ile Yapılan İtnâb

“Küll, ecma', kila, kilita, nefis, ayn” gibi lafızlarla yapılan te’kîd çeşididir. Bunda, tekidin, te’kîd edilene(müekked) münasip düşen bir zamire izafe edilmesi şart koşulmaktadır.⁷⁶ Bu te’kitle itnâb yapılmaktadır ki buna “*Fe secede'l-melâiketü küllühüm ecma'ün.*”⁷⁷ âyetindeki “kül” ve “ecmaun” kelimeleri, te’kîd için getirilmiştir. Çünkü ‘melâike’ kelimesi, yapısı itibariyle zaten çoğuldur. “Küll” ve “ecma” kelimeleri te’kîd olarak getirilmiştir. Dolayısıyla burada te’kîd-i manevî ile itnâb yapılmıştır.⁷⁸

b) Te’kîd-i Lafzî ile Yapılan İtnâb

Bu da cümledeki ya lafzın tekrâr edilmesiyle veya müradifinin zikredilmesiyle yapılır. Bu tür te’kîd; isim, fiil, harf ve cümlelerde olmaktadır.⁷⁹ Müradifin tekrârına “...*dayyikan harecen*”⁸⁰ âyeti örnek verilebilir. Burada *harecen*, *dayyikan* ile aynı manada olup birincisini te’kîd etmektedir. Lafzın tekrârı ise isim, fiil, isim-fiil, harf ve cümlede... olur; isme örnek, “*Kavârire kavârire*”⁸¹ âyeti; fiile örnek, “*Fe mehhlil'l-kâfirîne emhilhum.*”⁸² âyetidir. “*Fe ff'l-cenneti hâlidine fihâ*”⁸³ âyetinde “ff” harfinin tekrârı; harfin te’kîdine örnektir. İsim fiilin te’kîdine örnek ise şu âyettir: “*Heyhâte heyhâte limâ*

⁷⁵ Tenûhî, Aksâ, s. 99; Zemelkânî, Abdülvahid b. Abdülkerim, *el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Matlûb, Hatice Hadîsî, Bağdad, 1974, s. 233; Alevî, Tırâz, II/76; Dakr, Abdülğani, *Mu'cemu'n-Nahv*, İstanbul, 1987, s. 119 vd.; Meydânî, *Belâgat*, s. 111-12; Matlûb, *Belâgat*, s. 239-41.

⁷⁶ Suyûtî, *İtkân*, II/846; Dakr, *Mu'cem*, s. 120; Meydânî, *Belâgat*, II/109-110; Matlûb, *Belâgat*, s. 241.

⁷⁷ Hıcr, 15/30 (*Meleklerin hepsi, eksiksik secde ettiler.*)

⁷⁸ Suyûtî, *İtkân*, I/846; Meydânî, *Belâgat*, II/109-110.

⁷⁹ Suyûtî, *İtkân*, I/846-7; Dakr, *Mu'cem*, s. 119-120; Meydânî, *Belâgat*, II/109; Matlûb, *Belâgat*, s. 241.

⁸⁰ En'âm, 6/125 (*dar ve tikanık*)

⁸¹ İnsân, 76/15-16 (*kadehler... gümtüştün kadehler*)

⁸² Târik, 86/17 (*Mühlet ver o kafirlere, mühlet*)

⁸³ Hûd, 11/108 (*Mutlu kılınanlar ise cennettedir; orada ebedî kalacaklardır.*)

tû'adûn." ⁸⁴ "Fe inne me'al-usri yusran inne me'al-usri yusran" ⁸⁵ âyetinin ikinci bölümü cümlenin tekrârına örnek teşkil etmektedir. ⁸⁶

c) Fiilin Mastarıyla Te'kîd Edilmesi Sûretiyle Yapılan İtnâb

Bazen, fiildeki mecâz ihtimalini ortadan kaldırmak için cümlenin fiili mastarıyla te'kîd edilir. Bunun nahivdeki ismi "mefûl-u mutlak"tır. ⁸⁷ Kur'ân'daki örnekleri çoktur: "Ve kellellahu mûsâ teklîmen" ⁸⁸ "Üzkürû'llahe zikren kesîren" ⁸⁹; "Ve sellimû teslimen" ⁹⁰; "Cezâüküm cezâen mevfûren" ⁹¹ "Yevme temûrû's-semâü mevrân ve tesîrû'l-cibâlü seyren" ⁹²

d) Müekked Hâl ile Yapılan İtnâb

Hâl, cümlede failin, mef'ûlün veya her ikisinin durumunu bildirmek için kullanılan vasfî ifade etmektedir. İki çeşittir: hâl-ı müessesese ve hâl-i müekkede. Müesseses hâl, onsuz cümlenin tam olarak anlaşıl-madığı hâl türüdür. "Etâ aliyyün mübeşşiren" Müekked hâl ise cümle-nin manası onsuz anlaşıldığı gibi cümlenin anlamını te'kîd etmek amacını güder. Hâl-i müekked, kendisinden önceki fiille lafzen farklı olmakla beraber manen aynı olabileceği gibi lafzen ve manen de aynı olabilir. ⁹³ Kur'ân'da bunun örnekleri de bir hayli yaygındır. "Ve yevme üb'asu hayyen." ⁹⁴ âyetinde "hayyen" kelimesi, hâl-i müekkeddir. Hayyen, üb'asu ile lafzen farklı olmakla beraber "dirilmek" manasın-da birleşmektedirler. Başka bir örnek de "Velâ te'sev fi'l-arzi müfsi-dîn." ⁹⁵ âyetidir. Burada "müfsidin" kelimesi, "ta'sev" ile aynı mana-da hâl-i müekkeddir. Lafzî ve manası aynı olanlarına ise şu âyet örnek verilebilir: "Ve erselnâke li'n-nâsi resûlen" ⁹⁶

⁸⁴ Mü'minûn, 23/36 (Size vadedilen şey ne kadar uzak, ne kadar uzak.)

⁸⁵ İnşirâh, 94/5-6 (Kuşkusuz her güçlükle beraber bir kolaylık vardır. Evet her güç-lükle beraber bir kolaylık vardır)

⁸⁶ Başka örnekler için bkz. Suyûtî, İtkân, I/846-7; Dakr, Mu'cem, s. 119-120; Meydânî, Belâgat, II/109.

⁸⁷ Suyûtî, İtkân, I/847-8; Meydânî, Belâgat, II/110.

⁸⁸ Nisâ, 4/164 (Allah, Musa ile kesinlikle konuştu.)

⁸⁹ Ahzâb, 33/41 (Allah'ı çokca anın.)

⁹⁰ Ahzâb, 33/56 (Ona içtenlikle esenlik dileyin.)

⁹¹ İsrâ, 17/63 (Cezanız, mükemmel bir ceza)

⁹² Tûr, 52/9-10 (O gün, gök bir çalkarıyla çalkalanacak, dağlar, bir yürüyüş yürü-yecek ki.)

⁹³ Suyûtî, İtkân, I/848; Dakr, Mu'cem, s. 162, 168-9; Meydânî, Belâgat, II/110-11.

⁹⁴ Meryem, 19/33 (Diri olarak diriltileceğim gün)

⁹⁵ Bakara, 2/60 (Yeryüzünde bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın.)

⁹⁶ Nisâ, 4/79 (Seni insanlara elçi olarak gönderdik.)

3) Tekrîr/Tekrâr ile Yapılan İtnâb

Tekrîr, belâgi bir incelik gözetilerek kelâmdaki lafız veya ifade gruplarının; veya cümlelerin ve pasajların tekrar edilmesini ifade eden sanata verilen isimdir.⁹⁷ Belâgat alimleri, tekrîri biraz önce örnekleriyle verdiğimiz te'kitten daha belîğ olarak değerlendirirler. Bir manada te'kit, tekrîr'in kısmı olabilir; ama birbirinin aynısı değildir. Çünkü te'kîd ile tekrîr arasında bir takım farklar söz konusudur.⁹⁸

1- Te'kîtle müekked arasına fâsîlâ giremezken tekrîrde girebilir. Te'kîd'in örnekleri geçti. Fâsîlâ giren tekrîre âyetten örnek verelim: "*İnnullaha'stafâki ve tahhareki ve'stafâki alâ...*"⁹⁹; "*ittekullahe ve'l-tanzur nefsin mâ kaddemet li-ğedin ve'ttakullahe*"¹⁰⁰

2- Te'kîd ve müekked aynı anlamda kelimeler olup biri, diğeri-nin manasını kuvvetlendirir. Tekrârlar ise kelimeleri aynı olsa da başka anlamlara gelebilirler. Örneğin tekrâr edilen lafız, birinciden daha kuvvetli olabilir ki bunun belâgattaki ismi "**te'sîs**"dir.¹⁰¹ Buna Tekasür sûresinin "*kellâ sevfe ta'lemûne sümme kellâ sevfe ta'lemune*"¹⁰² iki âyetini örnek verilmektedir. Nitekim Zamahşerî, buradaki tekrarın

⁹⁷ Bkz. Câhîz, *Beyân*, I/105; İbn Esîr, *Mesel*, s. 2/128; İbn Esîr, *Kifâye*, s. 208; Hattâbî, Ebû Suleymân Hamd b. Muhammed, *Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Halefullah, Muhammed Zeğlul Sellam, Kahire, ts., 47; Sicilmâsî, Ebû Muhammed Kasım, *el-Münzi'u'l-Bedî' fi Tecnisi Esâlibi'l-Bedî'*, tah. İlal el-Gazi, Ribad, 1980, s. 476; İbn Kuteybe, *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, tah. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1954, s. 180; Bakillânî, *İ'câz*, s. 160; Hafâcî, *Sırr*, s. 113; Kayravânî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, *Zuhru'l-Adab ve Semeru'l-Elbab*, tah. Zeki Mübarek, Kahire, 1953, s. I/164; Kayravânî, *Umde*, I/73; Bağdadi, *Kânûn*, s. 410; Merrâkûşî, *Ravz*, s. 155; Nablûsî, Abdülğani, *Nefehâtü'l-Ezhâr alâ Nesemâti'l-Eshâr fi Medhi'n-Nebiyi'l-Muhtâr*, Beyrut, 1984, s. 157; Tibî, Şerefüddin Huseyin b. Muhammed, *et-Tibyân fi'l-Beyân*, tah. Tefvik el-Fil, Abdüllatif Lutfullah, Kuveyt, 1986, s. 299; Halebî, *Cevher*, s. 257; Kazvîni, *Telhîs*, s. 97-8; Taftazânî, *Mutavval*, s. 266-267; Muhtasar, s. 265-6; Zerkeşî, *Burhân*, III/8 vd; Suyûtî, *İtkân*, II/848-855; Cârîm, *Belâgat*, s. 251; Hâşimî, *Cevâhîr*, s. 229; Bolelli, Nusrettin, *Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul, 1993, s. 78-9; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 417-8, 169-170; Tabâne, *Mu'cem*, s. 587-88; Matlûb, *Belâgat*, s. 139-140, 410-11.

⁹⁸ Suyûtî, *İtkân*, II/849;

⁹⁹ Al-i İmrân, 3/42 (*Allah, seni tercih etti, temizledi, seni dünya kadınlarına tercih etti.*)

¹⁰⁰ Haşr, 59/18 (*Allah'tan korkun, ve kişi yarın için ne göndereceğine baksın, Allahtan korkun...*)

¹⁰¹ Te'sîs için bkz. Merzubânî, *Muvaşşah*, s. 6; İbn Ebi'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 385; Suyûtî, *Şerhu'l-Ukûd*, s. 141; Matlûb, *Mu'cem*, s. 239; Akkâvî, *Mu'cem*, 272-3.

¹⁰² Tekasür, 102/4-5 (*Hayır! Yakında bileceksiniz. Yine hayır! Yakında bileceksiniz.*)

te'kîd değil, te'sis olduğunu ifade ederek ikincinin birinciden vurgu yönünden daha kuvvetli olduğunu söylemektedir.¹⁰³

3- Te'kîdlerin müte'allakı aynıdır. Tekrârlarda ise birinci ile ikinci başka başka şeylere te'alluk edebilir. Bu tür tekrârlara da belâgatta "**terdîd**" denmektedir. Başka bir ifade ile kelâm aynen tekrâr ettiği halde taalluk ettikleri şeyler farklılaşınca bu tür tekrâra **terdîd** ismi verilmektedir. Bu sanata şu âyet örnek verilmektedir: "*Allahü nûru's-semâvâti ve'l-arzi meselü nûrihi ke mişkâtin fihâ musbâh el-musbâhu fi zücâce, ez-zücâcetü keennehâ kevkebün dürrîyyün*"¹⁰⁴ Âyetteki hem nûr, hem musbâh, hem de zücâce lafızlarının birinci ile ikincilerinin 'müte'allık (ilgili olduğu yüklem)' farklıdır.¹⁰⁵

4- Te'kîd üçten fazla olmaz; tekrârda ise sınır yoktur. Örneğin Rahman sûresindeki '*Fe bi eyyi âlâi rabbikümâ tükezzibân*' âyeti, 31 kere tekrar etmiştir.¹⁰⁶ Aynı şekilde Mürselat sûresindeki '*Veylün yevmeizin lil-mükezzibîn*' âyeti, 10 kere tekrar etmiştir.¹⁰⁷ Kamer sûresindeki '*Ve lekad yessernâ'l-Kur'âne li'z-zikr fe hel min müddekir*' âyeti, 4 kere tekrar etmiştir.¹⁰⁸

Yine belâgat alimleri, tekrîrin çeşitli sebeplerle yapıldığını ve bir çok faydası olduğunu söylerler.¹⁰⁹ Tekrîr'in faydalarından bazıları şunlardır:

¹⁰³ Zamahşerî, Keşşâf, III/11.

¹⁰⁴ Nûr, 24/35.

¹⁰⁵ **Terdîd** için bkz. Hâtemî, *Hilye*, I/154; Merrâkûşî, *Ravz*, s. 162; Kayravânî, *Umde*, I/323; Bağdadî, *Kânûn*, s. 453; İbn Ebi'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 253-5; İbn Ebi'l-İsbâ', *Bedî'*, s. 96; Alevî, *Nazra*, s. 123; Bedruddin, *Misbâh*, s. 76; Halebî, Şihabuddin Mahmud, *Hüsnü't-Teveessül ila Sanâ'ati't-Teressül*, tah. Ekrem Osman Yûsuf, Bağdad, 1980, s. 264; Halebî, *Cevher*, s. 260; Alevî, *Tırâz*, III/82; Sübki, *Arûs*, IV/470; Medenî, *Envâr*, III/359; Nablûsî, *Nefehât*, s. 141; Hemevî, *Hizâne*, s. 164; İbn Esîr, *Mesel*, I/252; İbn Esîr, *Kifâye*, s. 139; Zemelkânî, Abdülvahid b. Abdülkerim, *et-Tibyân fi İlmi'l-Beyâni'l-Muttali' alâ İ'câzi'l-Kur'ân*, tah. Ahmed Matlûb, Hatice Hadisi, Bağdad, 1964, s. 186; Suyûtî, *İtkân*, II/850; Meydânî, *Belâgat*, II/72; Matlûb, *Belâgat*, s. 302-4.

¹⁰⁶ *Rahmân*, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49; 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77. (*Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*)

¹⁰⁷ *Mürselât*, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49 (*Hakk'ı yalanlayanların vay haline o gün*).

¹⁰⁸ *Kamer*, 54/17, 22, 32, 40. (*Andolsun ki, biz, Kur'an'ı öğüt almak için kolaylaştırdık. Öğüt alan yok mudur?*)

¹⁰⁹ Suyûtî, *İtkân*, II/848-9; Meydânî, *Belâgat*, II/71-2; Tabâne, *Mu'cem*, s. 587; *Tekrîr*, faydaları ve yapılış sebepleri için bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/848-855; Kara,

1) Takrir (Anlatılanın zihinlerde iyice yerleşmesi) için tekrîr yapılır. Kur'ân'daki 'kıssa'ların tekrâr edilmesinin sebeplerinden birisi budur. Örneğin bir Adem kıssası altı sûrede tekrar etmiştir.¹¹⁰ Bunun gibi diğer kıssalar, Kur'ân'ın çeşitli yerlerinde anlatılır; hatta bazı konuları az nuanslarla tekrâr eder; bunun sebebi, kıssanın muhatabın zihnine yerleştirilmesidir.

2) Tekrîr, bazen de te'kit (ifadeyi pekiştirmek) için yapılır. Demek ki, yukarıda anlattığımız te'kit de tekrîrin bir parçası konumundadır. Örnekleri daha önce zikredilmişti.

3) Muhatabın dikkatini daha fazla çekmek için tekrîr yapılır. Örneğin "*Ve kâle'llezîne âmene yâ kavmi ittebi'ünî ehdiküm sebîle'r-reşâd yâ kavmi innemâ hâzihi'l-hayâti'd-dünyâ metâ'...*"¹¹¹ âyetinde nidâ edatı, münadasıyla beraber tekrâr etmiştir. Aslında ikinci nidâ olmadan da cümlenin söylenmesi imkan dahilinde iken muhatabın dikkatini toparlamak için nidâ yinelenmiştir.

4) Uzun bir kelâmda, kelâmın başının unutulması korkusundan dolayı, hatırlatmak maksadıyla kelâmın başı tekrâr eder. "*Lâ tehsebenne'llezîne yefrehûne bimâ etev ve yuhibbûne...felâ tahsebennehum bi mefâzetin mine'l-azâb...*"¹¹² âyetinin ilk bölümü gerçekten çok uzundur. Âyetin başının unutulması korkusundan dolayı "*lâ tehsebenne*" tekrâr etmiştir. Zamahşerî de âyette geçen "*felâ tehsebenne*" ifadesinin te'kid için olduğunu vurgulamaktadır.¹¹³

5) Tekrîr, bazen de objenin azametini ortaya koymak veya korkutmak için yapılır. "*el-hâkketu ma'l-hâkketu*"¹¹⁴ âyetiyle "*Ve ashâbu'l-yemîni mâ ashâbu'l-yemîn*"¹¹⁵ âyeti buna örnek verilebilir.

Necati, Kur'ân'da Tekrârlar, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. Cilt: 4, sayı: 4, Van, 1993, s. 103-130.

¹¹⁰ Bakara, 2/30-8; A'râf, 7/11-25; Hıcr, 15/28-40; İsrâ, 17/61-3; Kehf, 18/50; Tâhâ, 20/115-123.

¹¹¹ Ğâfir, 40/38-39 (...*Ey kavmim! Bana uyun, sizi doğru yola götürüyüm. Ey kavmim! Bu dünya hayatı kısa bir geçimlidir. Ahiret ise eBedî olarak durulacak yerdir.*)

¹¹² Âl-i İmrân, 3/188 (*Sanma, o ettiklerine sevinen, yapmadıkları şeylerle övülmeyi sevenlerin azabtan kurtulacaklarını, sanma...*)

¹¹³ Zamahşerî, Keşşâf, I/487.

¹¹⁴ Hâkka, 69/1-2 (*Gerçekleşen, nedir o gerçekleşen?*)

¹¹⁵ Vakîâ, 56/27 (*Sağcılar, kimdir o sağcılar?*)

Tekrîr, bazen harf, bazen kelime, bazen de cümle ile yapılmaktadır. “*Bel kâlû adğâsu ahlâmin bel ifterâhu*”¹¹⁶ âyetinde “bel” harfi; “*İnallah istafâki ve dahhareki ve stafâki alâ nisâi'l-âlemîn.*”¹¹⁷ âyetinde “*istefâke*” kelimesi(fiili); Rahmân sûresinde ise “*Fe bi eyyi âlâi rabbikümâ tükezzibân*”¹¹⁸ cümlesi, 30 küsur defa tekrâr etmiştir.

4) Tevâbi' ile Yapılan İtnâb

Arapçada tabi olduğu kelime veya ibareyi betimleyen ve açıklayan ifadeler veya ifade grupları mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: *bedel*, *sıfat*, *atf-ı beyân*. Bu ifadelerle de itnâb yapılmaktadır. Kısaca vermeğe çalışalım.

a) Bedel ile Yapılan İtnâb

Arap dilinde bir kelimenin yerine kullanılan başka bir kelimenin atıf yapılmadan ve tefsîr maksatlı kullanılması “*bedel*” ile anılmaktadır. Bedel yapmanın amacı, kapalı olan kelâmı açmak, açık olanı ise te’kîd etmektir. Bedel, dört çeşittir: *Bedel-i küll*(mutabık), *bedel-i ba'd mine'l-küll*, *bedel-i ihtimal* ve *bedel-i galad* (mübâyin).¹¹⁹ Bunlardan ilk üçü Kur’ân’da mevcuttur; sonuncusu ise bulunmaz. Çünkü Kur’ân’da hatanın bulunması mümkün değildir. Bu durumda ilk üçüne Kur’ân’dan birer örnek verelim.

a) *Bedel-i küll*: Bir şeyin kendisini tam olarak karşılayan başka bir şeyle ifadelendirilmesidir. Mesala “*Câ'e'l-imâm Ahmed*” örneğinde olduğu gibi. Burada bedel olan Ahmed mübdelün minh olan imamla aynı şahsı -daha açık olarak- göstermektedir. Âyetten bunun örneği, “*İhdinâ's-sırâta'l-müstakîm sırâtellezîne en'amte....*”¹²⁰ âyetidir. Bedel(sırâta'llezîne en'amte aleyhim), mübdelün minh (sırâta'l-mustakîm)'in beyân etmektedir.¹²¹

b) Mübdelün minh'in bir kısmına delalet eden bedel çeşidi ise *bedel-i ba'd* olarak isimlendirilmektedir. Örneğin “*ekeltu'l-hubze*

¹¹⁶ Enbiyâ, 21/5 (*Hayır, dediler, karmaşık rüyalar, hayır, onu uydurmuş...*)

¹¹⁷ Âl-i İmrân, 3/42 (*Allah, seni tercih etti, temizledi, seni dünya kadınlarına tercih etti.*)

¹¹⁸ Rahmân, 55/13 (*Şimdi Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz?*)

¹¹⁹ Bedel ile ilgili geniş bilgi için bkz. Sekkâkî, *Miftah*, s. 128; Kazvîni, *İzâh*, s. 153; Suyûtî, *İtkân*, II/858-9; Dakr, *Mu'cem*, s. 84-87; Matlûb, *Belâgat*, s. 221; Meydânî, *Belâgat*, II/114 vd; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 255-6.

¹²⁰ Fâtihâ, 1/6-7 (*Bizi doğru yola ilet, kendilerine gazabedilmiş olanların ve sapmışların yoluna değil.*)

¹²¹ Suyûtî, *İtkân*, II/859.

nisfehu” ifadesinde nisfehu bedeli, ekmeğin bir bölümünü ifade etmektedir. Kur’ân’dan buna şu âyet örnek verilebilir. “*Ve lillahi ale'n-nâsi hiccu'l-beyti meni'stedâ'a ileyhi sebîlen*”¹²² âyetinde önce tüm insanlar zikredilmiş; daha sonra bedel olarak “*güç yetirenler*” getirilmiştir.¹²³

c) Mübdelun minhin kapalı olarak değindiği bir mananın açıklanması için yapılan bedel türüne *bedel-i iştimal* denir. Burada bedel, mübdelun minhin ayrılmaz bir özelliğidir. Örneğin “*Serrenî el-hâkimu insâfuhu.*” cümlesinde hakimin neyi onu sevindirdiği şeklindeki bir kapalılığı “*insâfuhu*” ifadesi açıklamaktadır. Âyetten örneği ise şudur: *Kutile ashâbu'l-Uhdûd en-nâr...*¹²⁴ âyetinde mübdelun minh olan “*çukur*” bedel olan “*nâr*” ile aydınlatılmaktadır. Yani “*ateş hendekleri*” demektir.¹²⁵

b) Sıfatla Yapılan İtnâb

Sıfat, tabi olduğu kelimenin sahip olduğu bir özelliğe işaret etmek için kullanılan bir açıklama biçimidir. Sıfatın kullanılmasının, metbusunu daha iyi tanınması, övülmesi, yerilmesi, pekiştirilmesi, acındırılması, kapalılığının giderilmesi, tahsis edilmesi gibi maksatları vardır.¹²⁶ İtnâb, bazen de sıfatlar vasıtasıyla yapılmaktadır. Kur’ân’dan birkaç örnek verelim.

“*Fe tahrîru rakabetin mü'minetin.*”¹²⁷ âyetinde sıfat olan “*mümine*” kelimesiyle itnâb yapılmıştır. Bu itnâbın sebebi ise kölenin tahsis edilmesidir. Yani azad edilecek olan köle, herhangi bir köle değil, illa da “*mü'min*” olan kölelerdir. “*el-Hamdü lillahi rabbi'l-âlemîn, er-rahmânî'r-rahîm mâlikî yevmi'd-dîn*”¹²⁸ Burada mevsûf (Allah), sıfatlar (rabbi'l-âlemîn, rahmân, rahîm, mâlik) tarafından nitelenmiştir ki bunun gayesi, mevsûfun methedilmesidir. Kötülemek anlamındaki sıfata da şu âyet örnek verilebilir: “*festeiz billahi mine 'ş-*

¹²² Al-i İmrân, 3/97 (Yoluna gücü yeten herkesin, o evi haccetmesi, insanlar üzerinde Allah'ın hakkıdır.)

¹²³ Suyûtî, *İtkân*, II/859.

¹²⁴ Burûc, 85/4-5 (Kahrolsun o hendeğin adamları, o yakat doldurulup tutuşturulmuş ateş)

¹²⁵ Suyûtî, *İtkân*, II/859.

¹²⁶ Suyûtî, *İtkân*, II/855-58; Dakr, *Mu'cem*, s. 204-211; Meydânî, *Belâgat*, II/114 vd.

¹²⁷ Nisâ, 4/92 (...mümin bir kölenin azad edilmesi...)

¹²⁸ Fatih, 1/1-4 (Alemlerin Rabbi, Rahmân, Rahim, din gününün sahibi Allah'a hamdolsun.)

şeytâni'r-racîm."¹²⁹ Âyette mevsûf (şeytan), kötölemek ve nefret uyardırmak için sıfat (racîm) ile nitelenmiştir.

c) Atf-ı Beyân ile Yapılan İtnâb

Nahivde **atf-ı beyân**; *metbûsunu açıklamak için sıfata benzeyen bir tabidir.* Bazıları, bunu bedelin bir kısmı olan "**bedel-i mutabık**"¹³⁰ lâ aynı saymışlardır. Ancak atf-ı beyânın bedel ve sıfattan farklıdır. Bedel, ifadeye asıl vurgu yapılandır; mübdelün minhin (kendisinden bedel yapılanın) yerine tamamen geçer; ve cümlede kendisine itibar edilen 'bedel'dir. Atf-ı beyân ise metbûsuyla beraberdir; yani ikisine de itibar edilir. Sıfattan farkına gelince sıfat, mevsûfunda meydana gelen bir manaya delalet ederken atf-ı beyân, özel bir isim olarak açıklamak için getirilmektedir.¹³⁰ Kâfiye sahibi İbn Hâcib, bu ikisi arasındaki farkı ve benzerliği şöyle tayin eder: "*Atf-ı beyân, metbûsunu tamamlama açısından sıfata benzer; metbûsunu açıklama ve şerh ile tamamlaması açısından ise sıfattan ayrılır.*"¹³¹

İtnâb, atf-ı beyân ile de yapılmaktadır. Âyetlerden bunun örnekleri çok olmakla beraber bir-iki örnekle iktifa edelim. "*Min şeceretin zeytûnetin.*"¹³² âyetinde "**zeytûne**" kelimesi, kapalı olan "**şeceretin**" kelimesini açıklayan bir atf-ı beyândır. "*Ce'allallahü'l-ka'bete el-beyte'l-harâme*"¹³³ âyetindeki 'beytü'l-harâm' da başka bir örnektir.

5) Atf Yoluyula Yapılan İtnâb

Atf yoluyla itnâb, birkaç şekilde olabilmektedir. Eşanlamlıların birbirine atfı, hass lafzın âmın lafza, âmın da hassa atfı ile yapılabilmektedir.

a- İki Eşanlamlının Birbirine Atfedilmesiyle Yapılan İtnâb

İtnâb, bazen eşanlamlı kelimelerin birbiri üzerine atfedilmesi sûretiyle yapılır. Kur'ân'da aynı manadaki iki kelimenin birbirine atfı, yaygın rastlanan bir durumdur. Bu atıftan maksat, birinci ifadenin pekiştirilmesidir. "*İnne mâ eşkû bessî ve hüznî*"¹³⁴ âyetindeki "**bess**"

¹²⁹ Nahl, 16/98 (*Kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*)

¹³⁰ Suyûtî, İtkân, II/860; Dakr, Mu'cem, s. 242-3.

¹³¹ Suyûtî, İtkân, II/860.

¹³² Nûr, 24/35 (...bir zeytin ağacından...)

¹³³ Mâide, 5/97 (*Allah, Ka'beyi, o saygın evi...*)

¹³⁴ Yûsuf, 12/86 (*Ben üzüntümü ve tasamı yalnız Allah'a arzederim.*)

ve “hüzn” kelimelerini; “*Lâ terâ fihâ 'ivecen ve emtâ*”¹³⁵ âyetindeki “ivec” ve “emt” kelimelerini; verebiliriz.¹³⁶

b) Hassın Âmma Atfedilmesiyle Yapılan İtnâb

İtnâb, bazen hass lafzın âmma atfedilmesi sûretiyle yapılır. Bu tür atfa ‘tecrîd’ ismi verilmektedir. Bu tür atıftan maksat, hass lafzın üstün olduğunu vurgulamaktır. Bunun da Kur’ân’daki örnekleri çoktur. “*Hâfîzû ala's-salavâti ve's-salâti'l-vustâ*”¹³⁷ âyetindeki “*salât-ı vustâ*”; “*Men kâne aduvven lillahi ve melâiketihî ve rüsûlihî ve cibrile ve mikâle..*”¹³⁸ âyetindeki “*cibril*” ve “*mikâl*” kelimeleri buna örnek verilebilir.¹³⁹

c) Âmmın Hassa Atfedilmesiyle Yapılan İtnâb

Bu tür bir atıftaki maksat ise mananın umûmileştirilmesi, genelleştirilmesidir. “*İnne salatî ve nüsüki*”¹⁴⁰ âyetinde salat kelimesi, has iken âmm olan ve ibadet manasına gelen “*nüsüki*” hassın üzerine atfedilmiştir. Aynı şekilde “*Fe innallahe huve mevlâhu ve cibrilu ve sâlihü'l-mü'minîn ve'l-melâiketü ba'de zâlike zahîr.*” âyetinde de âmm kelime olan “*melaike*”, has olan “*cibril*” üzerine atfedilmiştir.¹⁴¹

6) Tefsîr Yoluyla Yapılan İtnâb

Müphem(kapalı), mücmel(özet) veya karışık ifadelerin açım-lanmasını ifade eden itnâb türüne genel olarak ‘tefsîr’ denmektedir. Bu birkaç şekilde gerçekleşir; *tefsîr* (normal bir ifadenin açım-lanması), *izâh ba'de'l-iphâm*(kapalı olarak söylenen ifadenin izâhı), *tafsil ba'de'l-icmâl*(özet bir şekilde söylenen ifadenin açım-lanması) ve tevşîf.

a) **Tefsîr:** Geçen bir kelâmdaki kapalılığı veya karışıklığı ortadan kaldırmak maksadıyla getirilen açıklayıcı kelâma verilen isimdir. Tefsîr, ifadeyi ne eksik ne de fazla olmamak kaydıyla sadece kullanı-

¹³⁵ Tâhâ, 20/107 (*Orada ne bir eğrilik ne bir tümsek göreceksin.*)

¹³⁶ Daha fazla örnek için bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/860-1.

¹³⁷ Bakara, 2/238 (*Namazları ve orta namazı muhafaza edin.*)

¹³⁸ Bakara, 2/98 (*Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebraille ve Mikaille düşman olursa...*)

¹³⁹ Geniş bilgi ve örnek için bkz. Kazvîni, *Telhîs*, s. 97; Taftazânî, *Mutavval*, s. 266; *Muhtasar*, s. 265; Suyûtî, *İtkân*, II/862; Cârîm, *Belâgat*, s. 251; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 228; Bolelli, *Belâgat*, s. 77.

¹⁴⁰ En'âm, 6/162 (*Benim namazım, ibadetim...*)

¹⁴¹ Suyûtî, *İtkân*, II/862; Cârîm, *Belâgat*, s. 251; Bolelli, *Belâgat*, s. 77-78.

lan önceki ibareyi izâh etmeği amaçlar; ek bir mana getirmez. Bunun en yaygın örneği, 'en-i tefsîriyye' isimli açıklama cümleleridir. "*Ve nâdâ ashâbü'n-nâri ashâbe'l-cenneti en efidû aleynâ minel-mâi ev mimmâ rezekakümüllah. Kâlû innellahe herremehumâ ale'l-kâfirîn ellezîne'ttehezû dinehüm lehven ve le'iben ve ğerrethümü'l-hayâtü'd-dünyâ...*"¹⁴² âyetinde iki tefsîr örneğini görmekteyiz. Âyetin başında cehennem ehlinin cennet ehline seslendiği ifade edilmektedir. 'en' edatından sonra nidâ edilen şeyin 'su ve diğer rızıklardan üzerlerine akıtmaları' olduğunu açıklamaktadır ki bu bir tefsîrdir. Diğer taraftan âyette 'kâfirîn' ifadesinden sonra yer alan '*dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koyanlar ve dünya hayatının kendilerini aldattığı*' ifadesi kafir kelimesini açıklamaktadır.¹⁴³

b) İzâh Ba'del-İphâm: Kapalı veya müşkil bir ifadenin izâh edilmesi şeklindeki bir tefsîr türüdür. Belâgatçiler, ifadeyi önce müphem olarak zikredip sonra izâh etmenin bir itnâb çeşidi olduğunu söylemektedirler. Üstelik bu tür bir kullanımın faydasını şöyle tavsif etmektedirler: gizlilik, dikkat çeker ve merakı celbeder; peşine izâh gelince muhatabı cezbeder; mananın sağlam ve sahih bir şekilde muhatabın zihninde yerleşmesine sebep olur. "*Rabbi'sreh lî sadri*"¹⁴⁴ âyetinin ilk bölümü (*rabbi'srah lî*) zikredildiğinde ifade kapalı kalmakta ve Allahahtan açılması istenilen şey nedir? sorusunu akla getirmektedir. Bu ifadenin akabinde gelen "*sadri*" terkibi bu kapalılığı gidermekte ve açılması istenen şeyin "*göğüs/kalb*" olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁵

c) Tafsîl Ba'del-İcmâl

İfadenin önce özet bir şekilde verilip sonra geniş açıklamasının yapılması şeklindeki tefsîr türüdür ki bununla da itnâb yapılmaktadır. "*İnne iddete's-şuhûri indellahi isnâ aşere şehren....minhâ erba'atun*

¹⁴² A'râf, 7/50-1 (Cehennem ehli Cennet ehline: Suyunuzdan veya Allah'ın size verdiği rızıktan biraz da bizim üzerimize dökün diye seslendiler. Onlar da dediler ki: Allah, bu ikisini dinlerini bir eğlence ve oyun yerine koyan, dünya hayatının kendilerini aldattığı kafirlere haram kılmıştır.)

¹⁴³ Suyûtî, İtkân, II/864; Meydânî, Belâgat, II/96-8; Tabâne, Mu'cem, s. 330-2, 97-8; Akkâvî, Mu'cem, s. 403-4.

¹⁴⁴ Tâhâ, 20/25 (Rabbim! Benim göğsümü aç.)

¹⁴⁵ Kazvîni, Telhîs, s. 96-7; Taftazânî, Mutavval, s. 264-66; Taftazânî, Muhtasar, s. 264-5; Matlûb, Belâgat, II/66-7; Tabâne, Mu'cem, s. 736-8; Akkâvî, Mu'cem, s. 404;

hurum." ¹⁴⁶ âyetinin ilk bölümü; mücmel olarak zikredilmiş; daha sonra bu mücmellik "*minhâ ʿrbaʿatun hurum*" ile açıklanmıştır. "*İnne'l-insâne hulika helû'a, izâ messehu's-şerru cezû'an ve izâ messehu'l-hayru menû'an*" ¹⁴⁷ âyetlerinin birincisinde yer alan "**helû**" kelimesi, anlaşılması güç ve kapalı bir kelimedir; bu kelimedden sonra gelen iki âyet ise bunu tefsîr etmektedir. ¹⁴⁸

d) Tevşî' : Bir kelâmın sonunda ikili(tesniye) bir ifade kullanıp daha sonra bunları atıf yapmak sûretiyle iki ayrı kelime veya ibareyle tefsîr etmeye denir. Bu 'izâh ba'de'l-ipham'ın özel bir türüdür. "*Hesletâni lâ yectemi ʿâni fi müminin: el-buhlü ve sîu'l-halk/Müminde şu iki haslet bir araya gelmez: Cimrilik ve kötü ahlak*" örneğinde tesniye olarak '**hasletan**' zikredilmiş; daha sonra bu iki hasletin ne olduğu atıf yapılmak sûretiyle netleştirilmiştir. Kur'ân'dan ise "*Ve hüvellezi mereca'l-bahreyni: hâzâ ʿazbün furâtun ve hâzâ milhun üçâc...*" ¹⁴⁹ âyeti buna örnektir. Burada bahreyn, tesniye olarak zikredilmiş; birisi, tatlı ve içilebilen; diğeri ise tuzlu ve acı olarak açıklanmıştır. ¹⁵⁰

7) Zamir Getirilmesi Gereken Yerde İsim Getirilmesi Sûretiyle Yapılan İtnâb

Normalde ifadede zamir getirilmesi gerekirken ismin tekrâr zikredilmesi, Kur'ânda sıkça rastlanan bir olaydır. Nahiv alimleri, bu tür bir uygulamanın bir çok faydası olduğunu söylemektedirler. Faydalarından bazıları şunlardır: İfadeyi zihne daha iyi yerleştirmek, objenin saygınlığına parmak basmak veya objeyi tahkir etmek, küçük düşürmek, ifadede olası karışıklığı ber taraf etmek, umûm manasını veya husûs manasını kastetmek... Kur'ân'dan bir kaç örnek verelim. "*Kul*

¹⁴⁶ Tevbe, 9/36 (...Allah katında ayların sayısı on ikidir. Bunlardan dördü haram aylardır...)

¹⁴⁷ Me'âric, 70/19-21 (Doğrusu insan hırslı yaratılmıştır. Kendisine kötülük dokundu mu sızlanır, kendisine hayır dokundu mu yoksullara yardım etmez.)

¹⁴⁸ Meydânî, *Belâgat*, II/67; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 407-8;

¹⁴⁹ Furkân, 25/53 (O, salmıştır iki denizi birbirine: Bu tatlı ve susuzluğu giderici, şu ise tuzlu ve acıdır.)

¹⁵⁰ İbn Ebi'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 316; Bedruddin, *Misbâh*, s. 80; Halebî, *Cevher*, s. 218; Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdülvehhab, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, Kahire, ts., s. V/148; Alevî, *Tirâz*, III/89; Kazvîni, *İzâh*, s. 196; Kazvîni, *Telhîs*, s. 96; Taftazânî, *Mutavval*, s. 266; Taftazânî, *Muhtasar*, s. 265; Meydânî, *Belâgat*, II/67; Tabâne, *Mu'cem*, s. 733-4; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 171; Matlûb, *Belâgat*, s. 141-2.

huve'llahu ehad Allahu's-samed"¹⁵¹ âyetinde normalde ikinci Allah yerine "**huve**" zamiri getirilmesi gerekirdi. Halbuki zamirin yerine özel isim tercih edilmiştir. Bunun sebebi, hem Allah'ın büyüklüğünü ortaya koymak hem de ifadeyi sağlamlaştırmaktır. "*Ülâike hizbullah elâ inne hizbellahi humu'l-müflihûn.*"¹⁵² âyetinde ikinci hizbullah terkinin normalde "**hizbuhu**" şeklinde olması gerekirken aynı gayeyle "**Allah**" lafzı tekrâr zikredilmiştir.¹⁵³

8) İğâl veya İm'ân-Yoluyla Yapılan İtnâb

İğâl veya *im'ân*, *kelâmın, kendisi olmadan tamam olduğu ve bir nükteden dolayı zikredilen bir ifade ile bitirilmesidir*. Buna da "*Yâ kavmi ittebi'û'l-mürselîn. İttebi'û men lâ yeselüküm ecren ve hum mühtedûn*"¹⁵⁴ âyetinde "*ve hum mühtedûn*" bölümü *îğâldir*. Çünkü bu bölüm zikredilmeden de, ifade tamam olmaktadır. Bunun sebebi ise rasûllerin kesinlikle "**muhtedi**" olmasındandır. Ancak bunun zikredilmesi, rasûle ittiba'ya teşvikte mübalağa edilmesi gayesine matuftur.¹⁵⁵

9) Tezyîl Yoluyla Yapılan İtnâb

Tezyîl, *bir cümlelerin diğer bir cümleyi takip etmesi ve te'kid etmek amacıyla birincinin manasını kapsamayı ve onu sağlamlaştırmasına verilen isimdir*. Bu iki şekilde olmaktadır: Birinci cümle, ikinci cümlelerin ya mantukunu ya da mefhumunu te'kid etmektedir. Bu sanat, 'işaret' ve 'ta'riz' sanatlarının zıddıdır. Örneğin "*Zâlike cezeynâhüm bi-mâ keferû ve-hel nücâzî ille'l-kefûr.*"¹⁵⁶ âyetinde ikinci cümle tezyîl için getirilmiştir. Birinci cümlelerin anlamını kapsadığı gibi onun anla-

¹⁵¹ İhlâs, 112/1-2. (*Deki Allah birdir; Allah, sameddir.*)

¹⁵² Mücâdele, 58/22 (*İşte onlar, Allahın hizbidir. MuHâkkak ki, kurtuluşa ulaşacak olanlar Allah'ın hizbidir.*)

¹⁵³ Bkz. Kazvîni, *İzâh*, s. 69; Kazvîni, *Telhîs*, s. 90; Taftazânî, *Mutavval*, s. 128; Suyûtî, *İtkân*, II/864-69; Meydânî, *Belâgat*, II/98-105; Matlûb, *Mu'cem*, s. 674-5;

¹⁵⁴ Yâsîn, 36/20-1 (*Ey kavmim! Elçilere uyun, dedi. Sizden bir ücret istemeyenlere uyun. Onlar doğru yoldadırlar.*)

¹⁵⁵ Geniş bilgi ve örnek için bkz. Askerî, *Sinâ'ateyn*, s. 380; Kudâme, *Nakd*, s. 192; Kayravânî, *'Umde*, I/279; II/57; Hafâcî, *Sırr*, s. 181; Bağdâdî, *Kanûn*, s. 442; İbn Ebî İsbâ', *Tahrîr*, s. 241; Bedrüddin, *Misbâh*, s. 104; Tenûhî, *Aksâ*, 104; Hemevî, *Hızâne*, s. 111, 234; Alevî, *Tırâz*, III/131; Sübki, *Arûs*, III/220; Kazvîni, *İzâh*, s. 199; Kazvîni, *Telhîs*, s. 98; Taftazânî, *Mutavval*, s. 267-268; *Muhtasar*, s. 266-7; Suyûtî, *İtkân*, II/869; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 231.

¹⁵⁶ Sebe, 34/17 (*Nankörlük ettiklerinden dolayı onları böyle cezalandırdık; biz nankörlerden başkasını cezalandırır mıyız?*)

mını te'kîd etmektedir. İkinci bir örnek de "*Kul câ'e'l-hakku ve zehaka'l-bâtıl inne'l-bâtüle kâne-zehûken*"¹⁵⁷ âyetidir.¹⁵⁸

10) Tard ve Aks Yoluyla Yapılan İtnâb

Tard, iki cümlelerin bir arada gelmesi ve birincinin ikincinin anlamını kuvvetlendirmesine denir. Bunun tersi ise "**aks**" olarak isimlendirilmektedir. Bunun faydası, her iki cümlelerin birbirini te'kîd etmesidir. Suyûtî, bunun icâz'ın bir çeşidi olan **ihtibâk**'ın¹⁵⁹ itnâbtaki mukabilî olduğunu söylemektedir.¹⁶⁰ Tabii ki, ihtibâkta hatırlanacağı üzere her iki cümlede hazif söz konusu iken tardda cümlelerde hazif bulunmamakta; sadece iki cümleden biri, diğerini te'kîd etmektedir. Bu yüzden ikisi birbirinden farklı bir boyut arz etmektedir. Mesala "*Lâ ye'sûnellâhe mâ emerehüm ve yef'alüne mâ yü'merûn.*"¹⁶¹ âyetinde hem tard ile hem de aks ile iki cümle birbirini te'kîd etmektedir. "*Onlara emrettiklerinde Allaha isyan etmezler.*"in anlamı, "*emredileni yaparlar.*"dır. Tersisi de doğrudur. Dikkat edilirse "tard'ın ihtibakla pek alakası olmadığı bu misalde açık bir şekilde gözükmektedir. Çünkü cümlede herhangi bir hazif söz konusu değil; sadece iki cümleden her biri diğerini te'kîd etmektedir.¹⁶²

¹⁵⁷ İsrâ, 17/81 (*De ki: Hak geldi, batıl yok oldu; Zaten batıl yok olmaya mahkumdur.*)

¹⁵⁸ Bkz. Askerî, *Sanâ'ateyn*, s. 373; Hafâcî, *Sırr*, s. 243, 256; İbn Ebî İsbâ', *Tahrîr*, s. 391; Hemevî, *Hizâne*, s. 109-110; Medenî, *Envâr*, s. 39, 43; Halebî, *Cevher*, s. 244; Alevî, *Tırâz*, III/111; Kazvîni, *Telhîs*, s. 98-9; Taftazânî, *Mutavval*, s. 268-269; Muhtasar, s. 267-8; Zerkeşî, *Burhân*, III/68-70; Suyûtî, *İtkân*, II/869-870; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/368; Cârîm, *Belâgat*, s. 251; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 231-2; Meydânî, *Belâgat*, II/86-88; Tabâne, *Mu'cem*, s. 236-237; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 167-9, 300; Matlûb, *Mu'cem*, s. 138-9; 299-300; Bolelli, *Belâgat*, s. 81-82.

¹⁵⁹ İhtibâk, icaz-ı hazifin bir çeşidi olup "*Benzeri veya mukabili/zıddı ikincide bulunan unsurun ilklerden; benzeri veya mukabili/zıddı birincide bulunan unsurun sonrakinden hazfedilmesidir.*" şeklinde tarif edilmektedir. Meydânî, *Belâgat*, II/54. Ayrıca ihtibâk sanatının ayrıntıları için bkz. Kara, Ömer, "*Belağatta Bir İcâz-ı Hazif Çeşidi: İhtibak -Kur'an Metinlerindeki Pratiği-*", (yayınlanmamış makale); Kara, Ömer, "*İhtibâk Sanatı ile İlgili Mefkûd Bir Eserin Metin İnşası-el-İdrâk li Fenni'l-İhtibâk / İbrahim b. Ömer el-Bikâ'î-*" (yayınlanmamış makale).

¹⁶⁰ Suyûtî, *İtkân*, II/870.

¹⁶¹ Tahrîm, 66/6 (*Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmez ve emredildikleri şeyleri yaparlar.*)

¹⁶² İbn Esîr, *Mesel*, I/421; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/368; Suyûtî, *Ukûd*, s. 134; Suyûtî, *İtkân*, II/870; Tîbî, *Tibyân*, s. 305; Matlûb, *Mu'cem*, s. 523; Meydânî, *Belâğa*, II/91-2;

11) Tekmîl/İhtirâs Yoluyla Yapılan İtnâb

Tekmîl, *kelâmın maksudunun hilafını vehm ettiren bir durumda bu vehmi ortadan kaldırmak üzere getirilen ifadeye tekâmîl veya ihtirâs* denmektedir. Örneğin “*Ezilletin ale'l-mü'minin eizzetin ale'l-kafirin.*”¹⁶³ âyetinde sadece “**ezille**” ifadesi yer almış olsaydı, onların zayıflıkları ve güçsüz oluşları anlaşılabilirdi. “**Eizze**” ifadesiyle -ki bu tekâmîl veya ihtirâstır.- bu vehim ortadan kaldırılmıştır. Yine “*Eşiddâü ale'l-küffâri ruhemâü beynehum.*”¹⁶⁴ âyetinde de sadece “**eşiddâü**” zikredilseydi, müminlerin “**şiddetli ve katı**” olması onların ayrılmaz bir özellikleri olduğu zannedilebilirdi. Daha sonra zikredilen “**ruhemâü**” ifadesiyle bu vehim ortadan kaldırılmıştır.¹⁶⁵

12) Tetmîm Yoluyla Yapılan İtnâb

Kelâmda kastedilen manadan başkasını çağrıştırmayacak bir fazlalığın mübalağa veya bânzeri bir nükteden dolayı getirilmesine “tetmîm” denir. Bazıları buna ‘tamam’ da demektedir. Tetmîmde göze çarpan en önemli özellik, kelâmın onsuz tamam olması, başka bir anlamı çağrıştırmaması ve bir nükteden dolayı getirilmesidir. Nazım veya nesirde bir kelime getirilir ki, bu kelime atıldığında kelâmın manası ve güzelliği mükemmelliğinden kaybeder. Bu lafızda olduğu gibi manada da olur. Örneğin “*Ve yut'imûne't-te'âme 'ala hubbihi*”¹⁶⁶ âyetinde “**ala hubbihi/severek**” ifadesi olmadan mana tam olmakta ve bunun getirilmesi, başka manaları çağrıştırmamaktadır. Bu ilave ifadenin getirilmesi, birinci cümlenin anlamını mübalağalaştırmaktadır. Aynı şekilde “*Ve-men ya'mel mine's-sâlihâti ve huve mü'minun felâ yehâfu...*”¹⁶⁷ âyetinde de “**ve huve mü'minun**” ibaresi, tetmîm için

¹⁶³ Mâide, 5/54 (...müminlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı onurlu ve katırdılar..)

¹⁶⁴ Feth, 48/29 (...kafirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler...)

¹⁶⁵ Bkz. İbn Ebî'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 245, 357; İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedî'*, s. 59, 93, 143; Bedruddin, *Misbâh*, s. 97, 98; İbn Kayyim, *Fevâid*, s. 89, 152; Hemevî, *Hizâne*, s. 170, 458; Medenî, *Envâr*, V/185; VI/285; Tîbî, *Tibyân*, s. 309; Bakillânî, *İ'câz*, s. 143; Bağdâdî, *Kanûn*, s. 446; Kazvîni, *Telhîs*, s. 99; Taftazânî, *Mutavval*, s. 269-270; Muhtasar, s. 268; Zerkeşi, *Burhân*, III/64-68; Suyûtî, *İtkân*, II/870-871; Suyûtî, *Ukûdu'l-Cem'an*, s. 74-5; Cârim, *Belâgat*, s. 251; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 232-3; Bolelli, *Belâgat*, s. 82.

¹⁶⁶ İnsân, 76/8 (*Yoksula, yetime ve esirlere severek yemek yedirirler.*)

¹⁶⁷ Tâhâ, 20/112 (*Kim inanarak salih amel işlerse, o, ne zülumden ne de hakkının çiğnenmesinden korkar.*)

getirilmiştir. Onsuz mana anlaşılmaktadır. Çünkü salih amel işleyen birisi, zaten mümindir.¹⁶⁸

13) İstiksâ Yoluyla Yapılan İtnâb

Mütekellimin bir ibarede ifadenin gerektirdiği tüm ayrılmazları, ayrıntıları, teferruatları ve özellikleri bütünüyle getirmesine, muhataba soru sorma ve söz söyleme fırsatını vermemesine istiksâ denmektedir. İstiskâ, tetmîm ve tekmîl arasındaki farkları şöylece ortaya konmaktadır: “Tetmîm, eksik manalı bir ibarede gelir ve onu tamamlar. Tekmîl, tam manalı ibarede gelir; onun vasıflarını tamamlar. İstiksâ ise gerçekten tam olan bir ibarede bulunur ve ibarenin ayrıntılarını, tafsîlatını, sebeplerini, bütün vasıflarını zikreder.” Örneğin “*E-yeveddü ehadüküm en tekûne le-hü cennetun...*”¹⁶⁹ âyetinde Allah, sadece “**cennetin**” ifadesini kullan-saydı ifade tam olurdu. Ancak bununla yetinmemiş; cenneti “*min nehîlin ve a'nâbin*” ile vasıflamış; bununla da kalmamış, “*tecrî min tehtiha'l-enhâr*”ı eklemiştir. Daha sonra bunlara ilave olarak “*Lehû fihâ min külli's-semerâti*” ifadesini zikretmiştir. Cenneti bu kadar detaylı zikrettikten sonra bu bahçenin sahibi ile ilgili ayrıntılara da yer vermiştir.¹⁷⁰

14) İ'tirâz Yoluyla Yapılan İtnâb

İ'tirâz, kelâmın ortasında veya bir manada birleşen iki kelâmın arasında irabtan mahalli olmayan bir veya bir kaç cümlelerin - herhangi bir vehmi defetme gayesi gütmeyen- bir nükteden ve faydadan ötürü zikredilmesidir. Buna bazıları, 'iltifât' ismini vermektedir. İ'tirâz, bir vehmi ortadan kaldırma gayesi gütmemesi kaydıyla daha önce geçen 'tekmîl/ihtirâs' sanatından; iraptan mahalli olmamak kaydıyla ise 'tetmîm' sanatından; cümlede belli bir yeri olmaması

¹⁶⁸ Bkz. İbn Ebî'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 85, 127; Hemevî, *Hizâne*, s. 121; Medenî, *Envâr*, III/52; Câhız, *Beyân*, I/227-8; Askerî, *Sınâ'ateyn*, s. 389; Kayravânî, *'Umde*, II/50; Bağdâdî, *Kanûn*, s. 412, 53; Zemelkânî, *Tibyân*, s. 187; Kazvînî, *Telhîs*, s. 99; Taftazânî, *Mutavval*, s. 270; Muhtasar, s. 268-9; Zerkeşi, *Burhân*, III/70; Suyûtî, *İtkân*, II/871; Hâşimî, *Cevâhir*, s. 233-34; Tabâne, *Mu'cem*, s. 113; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 284-5; Meydânî, *Belâgat*, II/88-90.

¹⁶⁹ Bakara, 2/266 (*Biriniz ister mi ki, altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyvası bulunan, hurmalardan ve üzümlerden oluşmuş bir bahçesi olsun...*)

¹⁷⁰ İbn Ebî'l-İsbâ', *Tahrîr*, s. 540; İbn Ebî'l-İsbâ', *Bedî'*, s. 247; Cürcânî, *Esrâr*, s. 161-2; Sübki, *Arûs*, IV/470; Cürcânî, *Esrâr*, s. 161-2; Suyûtî, *İtkân*, II/871-2; Suyûtî, *Mu'tarak*, I/370; Meydânî, *Belâgat*, II/92-3; Tabâne, *Mu'cem*, s. 557-8; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 137-9;

hasebiyle ise ‘îğâl/im‘ân’ sanatından (çünkü îğâl, sadece kelâmın sonunda yapılır.) ayrılmaktadır. İtirâz çeşitli gayelere binaen yapılmaktadır: tenzîh, ta‘zîm, dua, tenbîh, teberrük, takrîr, tasrîh... “*Ve yec‘alûne lillahi‘l-benâti -süphânehû- velehum mâ yeştehûn.*”¹⁷¹ âyetinde birbirini tamamlayan iki cümle arasına “süphânehû” ifadesi getirilmiştir. Bu ifade *i‘tirâzi cümle*dir. Getirilmesinde cümlenin anlamına tesîr edecek bir fonksiyonu yoktur. Sadece tenzih ifade etmektedir. “*Le tedhülünne‘l-mescide‘l-harâme -in şae‘llahu- âminîn.*”¹⁷² âyetinde de “in şâellahû” cümlesi, itirâzi olarak getirilmiştir.¹⁷³

15) Ta‘lîl Yoluyla Yapılan İtnâb

Kelâmın bir sebebe bağlanarak ifade edilmesine ‘ta‘lîl’ denir. Kast edilen mananın nedenini ve sebebini beyân etmek maksadıyla ziyâde yapılmasıdır. Bunu ‘hüsn-ü ta‘lîl’ olarak isimlendirenler de olmuştur. Talil’in bir çok faydası vardır: Kelâmın otantikliğine ve onunla amel etmenin faydasına muhatabı ikna etmek, kelâmın manasını daha bir pekiştirmek. Cümlede talil iki şekilde yapılır: ya kelâmda lafız olarak açık yapılır ki bu talil edatlarıyla (lam, in, enne, iz, be, min, le‘alle) olur; ya da lafızda açık olmaz; cümlenin konteksinden, diziminden, mana’dan çıkarılır. Birinci şekle “*ve enzelnâ ileyke‘z-zikre li tübeyyine li‘n-nâsi mâ nüzzele ileyhim*”¹⁷⁴ âyeti örnek verilebilir. Cümlenin temel kısmı olan “*Biz Kur‘ân‘ı sana indirdik.*” cümlesinin zımınındaki ‘niçin indirdiniz’ sorusunun cevabı olarak ‘kendilerine indirileni insanlara açıklamam için’ verilmiştir. Burada dikkat edilirse, ta‘lîl ‘lam edatı’yla yapılmıştır. İkinci şekle ise “*Velâ tusa‘ir haddeke li‘n-nâsi velâ temşi fi‘l-arzi meraha innellahe lâ yuhıbbü külle*

¹⁷¹ Nahl, 16/57 (Allah‘a kızları veriyorlar da –Allah, vasıfladıklarından münezzeh-tir-, kendilerine erkek çocukları veriyorlar.)

¹⁷² Feth, 48/27 (...emin olarak –Allah dilerse- Mescid-i Harama gireceksiniz...)

¹⁷³ Geniş bilgi ve örnek için bkz. Kazvîni, Telhîs, s. 99-101; Hâtemî, Hilye, I/157; Kayravânî, ‘Umde, II/54; ‘San‘ânî, Risâle, s. 146; İbn Mu‘tez, Abdullah b. Mu‘tez, el-Bedî‘, London, 1935, s. 59; İbn Cinnî, Ebû‘l-Feth Osman b. Cinnî, el-Hasâis, tah. Muhammed Reşid, Rıza, Kahire, 1952, I/335; Askerî, Sınâ‘ateyn, s. 394; Râzî, Fahrüddin, Nihâyetü‘l-İcâz fî Dirâyeti‘l-İ‘câz, Kahire, 1317, s. 111; Sekkâkî, Miftâh, s. 202; Alevî, Tırâz, II/167; İbn Kayyim, Fevâid, s. 94; Sübki, Arûs, III/237; Hemevî, Hizâne, s. 121, 366-7; Medenî, Envâr, V/136; Tenûhî, Aksâ, s. 58; Taftazânî, Mutavval, s. 270-73; Muhtasar, s. 269-71; Zerkeşî, Burhân, III/56-64; Suyûtî, İtkân, II/872-73; Cârîm, Belâgat, s. 251; Hâsimî, Cevâhir, s. 230-1; Bolelli, Belâgat, s. 80-1; Meydânî, Belâgat, II/80-84; Tabâne, Mu‘cem, s. 413-417; Akkâvî, Mu‘cem, s. 174-6.

¹⁷⁴ Nahl, 16/44. (Kendilerine indirileni insanlara açıklamam için Kur‘ân‘ı sana indirdik.)

*muhtâlin fehûr*¹⁷⁵ âyeti örnek verilebilir. Âyette lafız olarak ta'îl edatları bulunmamakla beraber konteks, bunu ortaya koymaktadır. 'İnsanlara yüzünü çevirme ve yeryüzünde kibirli yürüme' yasağının niçin olduğu sorusu zimnen (Allah'ın kibirli ve kendini beğenmiş insanları sevmemesi' ile ta'îl edilmiştir.¹⁷⁶

Konumuzun itnâb kısmını şöyle toparlayabiliriz: İtnâb, bir faydayı gözeterek ifadenin uzun olarak irad edilmesidir. Uzatmanın amacı olarak sunulan 'bir nüktenin şart koşulması'yla itnâb; *tatvîl*, *haşv*, *ishâb* gibi ifade tarzlarından ayrılmaktadır. Çünkü bu terimler, hiçbir fayda ve nükte gözetilmeksizin kelamın abartılması veya şişirilmesini ifade etmektedir. Ama itnâb, mutlaka bir faydayı beraberinde getirmektedir. Bunlardan bir kaç şunlardır: 'İfadenin pekiştirilmesi, desteklenmesi ve kuvvetlendirilmesi'; 'nesnenin büyültülmesi veya küçültülmesi'; 'muhatabın şüphesinin, tereddüdünün ve hatta inkârının giderilmesi'; 'hitaptaki mecâz ve kinaye vehminin ortadan kaldırılması'; 'muhatabın korkutulması, yerilmesi, övülmesi, saygı gösterilmesi'; 'kelamdaki vurgulanan noktanın yeniden vurgulanması'; kimi zaman 'kapalı bir ifadenin açılması, müşkil bir ifadenin çözümlenmesi, özet bir ifadenin açıklanması'; 'özel bir durumun genelleştirilmesi, genel bir durumun özelleştirilmesi'; 'ifadedeki karışıklığın giderilmesi'; 'ifadenin muhatabın zihnine yerleştirilmesi'; 'ifadenin niçininin, nedeninin ortaya konması'; 'kelamda bir takım noktalara dikkat çekilmesi'; 'bir şeyin zikredilme(me)sinden lezzet duymak' Bütün bu faydalardan ve bizim burada saymadığımız bir çok faydadan herhangi birini elde etmek için bazen 'cümlelerin tekraren çoğaltılmasıyla' itnâb yapılır; bazen de 'te'kid edatlarıyla, zâid kelimelerle, te'kid-i sınaî ile, izâh ba'del ipham(tefsîr), bedel, sıfat, atf-ı beyân, hâl-i müekkeke, atf, zamir yerine isim getirmek, îğâl/im'an, tezyîl, tard ve aks, tekmi'l/ihtirâs, tetmîm, istiska, itirâz, talil, tevşî' yoluyla itnâb yapılabilmektedir.

Tabi ki tüm bu itnâb türleri kullanılırken muhatab ve mukteza-i hal(bağlam) son derece ehemmiyet arz etmektedir. Muhatabın ferdi

¹⁷⁵ Lokmân, 31/18. (İnsanlardan yüzünü çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez)

¹⁷⁶ Bkz. Suyûtî, *İtkân*, II/873; Suyûtî, *Mu'terak*, I/372; Hafâcî, *Sırr*, s. 327; Cürcânî, *Esrâr*, s. 253; Râzî, *Nihâye*, s. 116; Kazvînî, *İzâh*, s. 367; Tîbî, *Tibyân*, s. 260; Hemevî, *Hızâne*, s. 416; Alevî, *Tırâz*, III/138; Bedruddin, *Misbâh*, s. 110; Meydânî, *Belâgat*, II/93-96; Tabâne, *Mu'cem*, s. 453-454; Akkâvî, *Mu'cem*, s. 39294; Matlûb, *Mu'cem*, s. 390-92.

kabiliyetleri ve tüm fitri özellikleri bunda rol oynadığı gibi kelâmın etkili olmasında da fonksiyonu vardır. Örneğin zeka özürülü olan bir şahsiyetin vecîz veya kinâî bir kelâmı kaldırmama olasılığı vardır. Bu durumda bu şahsa meseleyi uzunca ve bütün ayrıntılarıyla anlatmak zorunlu olabilmektedir. Aynı muhataba kinâî olarak/üstü kapalı bir şeyler hissettirmeye çalışmanız da bir anlam ifade etmeyebilir. Bu durumda kinâî olarak zikretmek istediğiniz şeyi hakiki anlamıyla kullanmak zorunda kalırsınız. Kısaca itnâbın bütün çeşitlerinde kelâmı uzatmanın en az bir faydası vardır. Ancak bu o kadar ince bir noktadır ki, bu fazlalığı attığınız zaman kelâmın anlamı bozulmaz; sadece elde etmek istediğiniz nükte kaybolmuş olur.

Kur'an'ın mualliminin 'insanlara akıllarının seviyesine göre hitap edin.' prensibi de bu gerçeği ortaya koymaktadır. Kur'an'da muhatap olarak tüm insanları aldığından dolayı muhatabını; muhatabının zeka seviyesini ve konuşma ortamını dikkate almaktadır. Kur'an'ın Arapça olması hasebiyle itnâbın bütün inceliklerini yaygınca kullandığı yukarıdaki örneklerde görülmektedir.

Bir sonraki bölümde itnâbın karşısında yer alan ve 'az lafızla çok anlam ifade etme' anlamına gelen ifade biçimi *icâz*'ı detaylandıracağız.

KAYNAKLAR

Akkâvî, İnâm Fevâl, *el-Mu'cemu'l-Mufassal fi Ulûmi'l-Belâğa*, Beyrut, 1996.

Aktan, Ali, "Arap Yazısının Doğuşu, Gelişmesi ve İslâm Yazısı Haline Gelmesi", *İslâmî Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 6, Ocak-1988, s.61-67.

Alevî, Muzaffer b. Fadl, *Nazratü'l-İğrîz fi Nasrati'l-Karîz*, tah. Nüha Arif Hasan, Dimeşk, 1976.

Alevî, Yahya b. Hamza, *et-Tırâzu'l-Mutezammin li Esrâri'l-Belâğa ve Ulûmu Hakâiki'l-İ'câz*, Kahire, 1914

Askerî, Ebû Hilâl, *Kitâbü's-Sinâ'ateyn*, tah. Ali Muhammed el-Becevî, Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1952

Bağdâdî, Ebû Tahir Muhammed b. Haydar, *Kânûnu'l-Belağiyye*, (Muhammed Kürd Ali'nin Resâilü'l-Bûlağa'sı içinde), Kahire, 1954

Bakillânî, Ebûbekir Muhammed b. Tib, **İ'câzü'l-Kur'ân**, Kahire, ts.

Bedruddin b. Malik, **el-Misbâh fî İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'**, Kahire, 1341.

Beydâvî, Kadî Nasiruddin, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Beyrut, 1988.

Bilgegil, Kaya, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri**, Ankara, 1980

Bolelli, Nusrettin, **Belâgat Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri**, İstanbul, 1993

Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr, **el-Beyân ve't-Tebyîn**, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1948

Cârim, Ali-Emin Mustafa, **el-Belâgatu'l-Vâzıha**, İstanbul, 1984.

Cürcânî, Abdülkahir, **Delâilü'l-İ'câz**, tah. Muhammed Reşit Rıza, Kahire, 1952.

Cürcânî, Abdülkahir, **Esrâru'l-Belâğa**, tah. Helmut Ritter, İstanbul, 1954.

Dakr, Abdülğani, **Mu'cemu'n-Nahv**, İstanbul, 1987

Hafâcî, İbn Sinân, **Sırru'l-Fesâhe**, tah. Abdülmüteal es-Saîdî, Kahire, 1953

Halebî, Necmüdin Ahmed b. İsmail, **Cevherü'l-Kenz**, tah. Muhammed Zağlul Sellam, İskenderiye, ts.

Halebî, Şihabuddin Mahmud, **Hüsnü't-Teveşşül ila Sanâ'ati't-Teressül**, tah. Ekrem Osman Yusuf, Bağdad, 1980

Hamidullah, Muhammed, **"Hz. Peygamber ve Sahabe Devrinde Kitâbet Sanatı"**, Çev. Yusuf Ziya Kavâkçı, İslâm Medenîyeti, İstanbul, 1972.

Hâşimî, Ahmed, **Cevâhiru'l-Belâğa fî'l-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'**, Beyrut ts.

Hâtemî, Ebû Ali, Muhammed b. Hasan, **Hilyetu'l-Muhâdara fî Sinâ'ati's-Şi'r**, tah. Ca'fer Kettani, Bağdad, 1979

Hattâbî, Ebû Suleyman Hamd b. Muhammed, **Beyânu İ'câzi'l-Kur'ân**, tah. Muhammed Halefullah, Muhammed Zeğlul Sellam, Kahire, ts.

Hemevî, Ebûbekir Ali b. Hucce, **Hizânetü'l-Edeb ve Gâyetü'l-Ereb**, Kahire, 1304

İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî, **el-Hasâis**, tah. Muhammed Reşid Rıza, Kahire, 1952

İbn Ebi'l-İsbâ', **Bedî'u'l-Kur'ân**, tah. Hafni Muhammed Şeref, Kahire, 1957

İbn Ebi'l-İsbâ', el-Mısırî, **Tahrîru't-Tahbîr fi Sanâ'ati's-Şi'r ve'n-Nesr ve Beyâni İ'câzi'l-Kur'ân**, tah. Hafni Muhammed Şeref, Kahire, 1383

İbn Esîr, Ziyaüddin, **Kifâyetü't-Tâlib fi Nakdi Kelâmi's-Sâ'ir ve'l-Kâtib**, tah. Nuri Hemudi el-Kaysi, Hatim Salih Zamin, Hilâl Naci, Musul, 1982

İbn Esîr, Ziyaüddin Nasrullah b. Muhammed, **el-Meselü's-Sâir fi Edebi'l-Kâtib ve's-Sâ'ir**, Kahire, 1939

İbn Esîr, Ziyaüddin, **el-Câmi'u'l-Beyân fi Sınâ'ti'l-Manzûm mine'l-Kelâm ve'l-Mensûr**, tah. Mustafa Cevad, Cemil Said, Bağdad, 1956

İbn Kayyim, el-Cevziyye, **el-Fevâidu'l-Müşevvak ila Ulûmi'l-Kur'ân ve İlmi'l-Beyân**, Kahire, 1327

İbn Kuteybe, **Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân**, tah. Seyyid Ahmed Sakr, Kahire, 1954.

İbn Melek, Abdüllatif, **Şerhu'l-Menâr**, İstanbul, ts.

İbn Mu'tez, Abdullah b. Mu'tez, **el-Bedî'**, London, 1935

Kara, Necati, **Kur'ân'da Tekrârlar**, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, sayı: 4, Van, 1993, s. 103-130.

Kayravânî, Ebû İshak İbrahim b. Ali, **Zuhru'l-Adâb ve Semeru'l-Elbâb**, tah. Zeki Mübarek, Kahire, 1953

Kayravânî, İbn Reşik, **el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdihi**, tah. Muhammed Muhyiddin Abdülhamit, Kahire, 1955

Kazvînî, Hatîb Celâluddin, **el-İzâh**, Kahire, ts.

Kazvînî, Hatîb Celâluddin, **Telhîs**, İstanbul, ts.

Kelâ'î, Muhammed b. Abdülğafur, **İhkâmü Sanâ'ati'l-Kelâm**, tah. Muhammed Rıdvan ed-Daye, Beyrut, 1966

Kılıç, Sadık, **Yemin Olsun 'ki -Aksâmu'l-Kur'ân**, İstanbul, 1996.

Kudâme b. Cafer, **Nakdu's-Şi'r**, tah. Kemal Mustafa, Kahire, 1963

Matlûb, Ahmed, **Mu'cemu'l-Mustalahati'l-Belağiyye ve Tatavvurihâ**, Lübnan, 1996

Medenî, Ali Sadruddin b. Masum, **Envâru'r-Rabî' fi Envâ'i'l-Bedî'**, tah. Şakir Hadi Şükr, Necef, 1953

Meriç, Rıfık Melul, **“İslâm Yazısının Menşei ve İntişârı”**, (Derl.: Cüneyt Emiroğlu, Derleme: İslâm Yazısına Dair), Sebil Yayını, İstanbul, 1971

Merrâkuşî, İbnu'l-Bina Abdülvahid b. Ali, **er-Ravzu'l-Menî' fi San'ati'l-Bedî'**, tah. Rıdvan b. Şakrun, Mağrib, 1985

Merzubânî, **el-Muvaşşah**, tah. Ali Muhammed el-Becavi, Kahire, 1965

Meydânî, Abdurrahmân Hasan Habenneke, **el-Belâgatü'l-Arabiyye: Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Funûnuhâ**, Dimeşk, 1996

Müberred, Ebû'l-Abbas, **el-Kâmil**, tah. Zeki Mübarek, Kahire, 1936

Nablûsî, Abdülğani, **Nefehâtü'l-Ezhâr alâ Nešemâti'l-Eshâr fi Medhi'n-Nebiyi'l-Muhtâr**, Beyrut, 1984

Nesefî, Ebû'l-Berekât, **Medâriku't-Tenzîl**, ys., ts.

Nüveyrî, Şihabuddin Ahmed b. Abdülvehhab, **Nihâyetü'l-Ereb fi Funûni'l-Edeb**, Kahire, ts.

Râzî, Fahrüddin, **Nihâyetü'l-Îcâz fi Dirâyeti'l-Î'câz**, Kahire, 1317

Rummânî, Ebû'l-Hasan Ali b. İsa, **en-Nüket fi Î'câzi'l-Kur'ân**, Kahire, ts.

Sâbûnî, Muhammed Ali, **Safvetu't-Tefâsir**, İstanbul, ys.

San'ani, Abbas b. Ali b. Ebî Ömer, **er-Risâletü'l-Ascediye fi'l-Me'ânî'l-Müeyyidiyye**, tah. Abdülmecihd Şerefi, Libya-Tunus, 1976

Sekkâkî, Ebû Yakub Yusuf b. Ebîbekr, **Miftâhu'l-Ulûm**, Kahire, 1937

Serahsî, Muhammed b. Ahmed, **Usulü's-Serahsi**, Beyrut, ts.

Sibeveyh, Ebû Bişr Amr b. Osman, **Kitâbu Sibeveyh**, tah. Abdüsselam Muhammed Harun, Kahire, 1966

Sicilmâsî, Ebû Muhammed Kasım, **el-Münzi'u'l-Bedî' fi Tecnîsi Esâlibi'l-Bedî'**, tah. İlal el-Gazi, Ribad, 1980

Suyûtî, Celâleddin-Mahalli, Celâleddin, **Tefsîru Celâleyn**, Beyrut, 1990.

Suyûtî, Celâluddin, **el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, Beyrut, 1987

Suyûtî, Celâluddin, **Mu'taraku'l-Akrân fi Î'câzi'l-Kur'ân**, tah. Ali Muhammed Becavi, Kahire, 1973

Suyûtî, Celâluddin, **Şerhu Ukûdu'l-Ceman fi İlmi'l-Me'ânî ve'l-Beyân**, Kahire, 1939.

Sübki, Bahauddin, **Arûsu'l-Efrah fi Şerhi Telhîsi'l-Miftâh**, Kahire, 1937

Tabâne, Bedevî, **Mu'cemu'l-Belâgati'l-Arabiyye**, Beyrut, 1997.

Taftazânî, Saduddin, **el-Mutavval ale't-Telhis**, (taşbaskı), ys., ts.

Taftazânî, Sa'duddin, **Muhtasaru'l-Me'ânî**, İstanbul, 1974

Tavile, Abdülvehhab Abdüsselam, **Eserü'l-Luğa fi İhtilâfi'l-Müctehidîn**, ys., ts.

Tenûhî, Muhammed b. Muhammed, **el-Aksâ'l-Karîb fi İlmi'l-Beyân**, Kahire, 1327

Tîbî, Şerefüddin Huseyin b. Muhammed, **et-Tibyân fi'l-Beyân**, tah. Tefvik el-Fîl, Abdüllatif Lutfullah, Kuveyt, 1986

Üsâme b. Munkiz, **el-Bedî' fi Nakdi's-Şi'r**, tah. Ahmed Ahmed Bedevî, Hamid Abdülmecid, Kahire, 1960

Vatvât, Reşudiddün Muhammed Ömeri, **Hedâiku's-Sihr fi Dekâikü's-Şi'r**, Kahire, 1945.

Zamahşerî, Muhammed b. Ömer, **Keşşâf an Hakâiki Uyûni't-Tenzîl ve'l-Akâvil**, Beyrut, 1977

Zemelkânî, Abdülvahid b. Abdülkerim, **el-Burhânu'l-Kâşif 'an İ'câzi'l-Kur'ân**, tah. Ahmed Matlûb, Hatice Hadisi, Bağdad, 1974

Zemelkânî, Abdülvahid b. Abdülkerim, **et-Tibyân fi İlmi'l-Beyâni'l-Muttali' ala İ'câzi'l-Kur'ân**, tah. Ahmed Matlûb, Hatice Hadisi, Bağdad, 1964

Zerkeşî, Bedruddin, **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, ys., ts.

(Devam edecek)